

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Κοινωνία • Εργασία • Ζωή

Κώστας Μεσσήνης

© 2026 ΚΩΣΤΑΣ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

ΜΕ ΕΠΙΦΥΛΑΞΗ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ.

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΡΓΟ ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΔΕΙΑ

CREATIVE COMMONS ΑΝΑΦΟΡΑ – ΜΗ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΧΡΗΣΗ – ΟΧΙ

ΠΑΡΑΓΩΓΑ ΕΡΓΑ 4.0 ΔΙΕΘΝΕΣ (CC BY-NC-ND 4.0).

ΕΠΙΤΡΕΠΕΤΑΙ Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΓΙΑ

ΜΗ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥΣ ΣΚΟΠΟΥΣ, ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΟΤΙ

ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ Ο ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΚΑΙ ΔΕΝ ΓΙΝΟΝΤΑΙ

ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΕΙΣ Η ΠΑΡΑΓΩΓΑ ΕΡΓΑ.

ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΑΛΛΗ ΧΡΗΣΗ ΑΠΑΙΤΕΙΤΑΙ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΕΓΓΡΑΦΗ

ΑΔΕΙΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ.

ΤΟ ΕΡΓΟ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΠΡΩΤΟΤΥΠΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ. ΟΙ

ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΟΥ ΕΚΦΡΑΖΟΝΤΑΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΚΑΙ ΔΕΝ

ΔΕΣΜΕΥΟΥΝ ΚΑΝΕΝΑΝ ΦΟΡΕΑ Η ΟΡΓΑΝΙΣΜΟ.

ΤΙΤΛΟΣ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ - SOCIAL ECONOMY

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: ΚΩΣΤΑΣ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: 2026

VERSION 1.0.0

URN:

uuid: 20623663-f542-402b-83a2-c499613e7f71

MyWEB: <https://github.com/messinisk/SOCIAL-ECONOMY>

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Κοινωνία • Εργασία • Ζωή

**Συγγραφέας Κώστας Μεσσήνης
Έτος 2026**

Πίνακας περιεχομένων

ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗ ΣΥΝΟΨΗ.....	7
1. Σκοπός του έργου.....	7
2. Βασικός ορισμός κοινωνικής οικονομίας (όπως τεκμηριώνεται στο βιβλίο).....	9
3. Το πρόβλημα που απαντά το βιβλίο.....	9
4. Θεματικοί άξονες του βιβλίου.....	9
5. Η ελληνική διάσταση (κρίσιμος πυλώνας του έργου).....	11
6. Η στρατηγική σημασία για θεσμούς και δημόσιες πολιτικές.....	13
7. Το μέλλον: τεχνολογία, κλίμα, κοινότητες.....	13
8. Σε ποιους απευθύνεται η παρούσα έκδοση.....	13
9. Συνοπτικό συμπέρασμα.....	15
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 - Γιατί γεννήθηκε η Κοινωνική Οικονομία;.....	3
1.1 Η βιομηχανική τομή και το πρώτο μεγάλο ρήγμα.....	3
1.2 Όταν το κράτος παίρνει τον ρόλο της προστασίας.....	5
1.3 Όταν η κρίση επιστρέφει – το μάθημα του 1930 και του 2008.....	5
1.4 Η κοινωνική οικονομία ως πολιτική πράξη ανάκτησης.....	7
1.5 Κοινωνικό κεφάλαιο – γιατί κάποιες κοινωνίες αντέχουν.....	7
1.6 Το βαθύτερο ερώτημα.....	9
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 - Τι ΔΕΝ είναι Κοινωνική Οικονομία.....	13
2.1 Δεν είναι εθελοντισμός.....	13
2.2 Δεν είναι ΜΚΟ με επιχειρηματική γλώσσα.....	15
2.3 Δεν είναι “κοινωνικό” μάρκετινγκ επιχειρήσεων.....	15
2.4 Δεν είναι υποκατάστατο του κράτους πρόνοιας.....	17
2.5 Η νεοφιλελεύθερη παγίδα της «καλής κοινωνίας».....	17
2.6 Η κοινωνική οικονομία ως “μαξιλάρι” του συστήματος.....	19
2.7 Τι ενώνει όλα αυτά τα «δεν».....	19
ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 2.....	21
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 -Τι είναι Κοινωνική Επιχείρηση.....	23
3.1 Η κοινωνική επιχείρηση ως ιστορική εξέλιξη.....	23
3.2 Ο πυρήνας: κοινωνικός σκοπός πριν από το κέρδος.....	25
3.3 Η κοινωνική επιχείρηση ως ιδιαίτερος τύπος επιχειρηματικότητας.....	27
3.4 Ο κοινωνικός επιχειρηματίας: πρόσωπο ή συλλογικότητα;.....	27
3.5 Γιατί οι κοινωνικές επιχειρήσεις δεν μοιάζουν όλες μεταξύ τους.....	29
3.6 Το όριο: πότε μια κοινωνική επιχείρηση παύει να είναι κοινωνική.....	31
3.7 Η κοινωνική επιχείρηση ως εργαστήριο του “άλλου τρόπου”.....	31
ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 3.....	33
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 -Συνεταιρισμοί και Συλλογική Ιδιοκτησία.....	35
4.1 Τι είναι συνεταιρισμός με τον πιο απλό ορισμό.....	35
4.2 Ιστορική καταγωγή: από την ανάγκη στη δομή.....	37
4.3 Συλλογική ιδιοκτησία: τι σημαίνει πραγματικά.....	37
4.4 Δημοκρατική διοίκηση: δύναμη και αδυναμία μαζί.....	39
4.5 Τι γίνεται με τα κέρδη στους συνεταιρισμούς.....	39
4.6 Συνεταιρισμοί και κοινωνική οικονομία σήμερα.....	41
4.7 Συνεταιρισμός και κοινωνική επιχείρηση: σύμπτωση ή σύγκρουση;.....	41
ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 4.....	43

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 Κοινωνική Χρηματοδότηση, Μικροπιστώσεις Και Συνεταιριστικές Τράπεζες.....	45
5.1 Γιατί η χρηματοδότηση είναι το πιο δύσκολο σημείο.....	45
5.2 Οι μικροπιστώσεις: όταν το μικρό γίνεται κρίσιμο.....	47
5.3 Κοινωνική χρηματοδότηση: πέρα από το δάνειο.....	49
5.4 Συνεταιριστικές τράπεζες: τράπεζες χωρίς μετόχους.....	49
5.5 Όταν το χρηματοπιστωτικό σύστημα καταρρέει.....	51
5.6 Ο κίνδυνος της “κοινωνικής χρηματοδότησης” χωρίς κοινωνία.....	51
5.7 Χρήμα και κοινωνική οικονομία: μια μόνιμη ένταση.....	51
ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 5.....	53
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 Διοίκηση, Δημοκρατία και Λήψη Αποφάσεων.....	55
6.1 Η διοίκηση ως πεδίο εξουσίας.....	57
6.2 Δημοκρατική διοίκηση: αρχή και καθημερινός αγώνας.....	57
6.3 Ποια είναι τα όργανα λήψης αποφάσεων.....	59
6.4 Η σύγκρουση ως φυσικό στοιχείο της δημοκρατίας.....	59
6.5 Διοίκηση χωρίς επαγγελματικά στελέχη;.....	61
6.6 Λογοδοσία: σε ποιον δίνεις αναφορά;.....	61
6.7 Όταν η δημοκρατία αδυνατίζει.....	63
6.8 Διοίκηση, δημοκρατία και κοινωνικός σκοπός.....	63
ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 6.....	65
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7- Μέτρηση Κοινωνικού Αποτελέσματος, Ποιότητα Και Βιωσιμότητα.....	67
7.1 Γιατί το κοινωνικό αποτέλεσμα δεν μετριέται όπως το κέρδος.....	67
7.2 Τι είναι το κοινωνικό αποτέλεσμα.....	69
7.3 Δείκτες κοινωνικού αποτελέσματος: το πρόβλημα των αριθμών.....	69
7.4 Ποιότητα: όχι μόνο “καλό προϊόν”, αλλά “καλός τρόπος παραγωγής”.....	71
7.5 Βιωσιμότητα: επιβίωση χωρίς απώλεια ταυτότητας.....	71
7.6 Η παγίδα της “επιτυχίας”!!!.....	73
7.7 Ποιον τελικά λογοδοτεί η κοινωνική επιχείρηση.....	73
ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 7.....	75
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	75
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ.....	77
8.1 Το κράτος ως ιστορικός ρυθμιστής της κοινωνικής προστασίας.....	77
8.2 Η μετατόπιση των τελευταίων δεκαετιών.....	79
8.3 Συνεργασία: όταν κράτος και κοινωνική οικονομία δουλεύουν μαζί.....	79
8.4 Ένταση: όταν οι λογικές συγκρούονται.....	81
8.5 Υποκατάσταση: η πιο επικίνδυνη εκδοχή.....	83
8.6 Η κοινωνική οικονομία ως «μαξιλάρι» του συστήματος.....	85
8.7 Δημόσιες πολιτικές: εργαλείο ενίσχυσης ή ελέγχου;.....	85
8.8 Κράτος, κοινωνία και όρια ευθύνης.....	87
ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 8.....	87
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	89
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9- Mondragon, Giotto, Enercoop.....	91
9.1 Mondragon – Όταν οι εργάτες κατέχουν τη βιομηχανία.....	93
Τι το κάνει κοινωνική οικονομία;.....	93
Το κρίσιμο ερώτημα που απαντά το Mondragon:.....	93
9.2 Giotto – Όταν η εργασία γίνεται εργαλείο κοινωνικής ένταξης.....	95
Γιατί είναι κοινωνική επιχείρηση με αυστηρό ορισμό;.....	95
Το κρίσιμο ερώτημα που απαντά το Giotto:.....	95
9.3 Enercoop – Όταν η ενέργεια περνά στα χέρια των πολιτών.....	97
Γιατί είναι κρίσιμο παράδειγμα;.....	97
Το κρίσιμο ερώτημα που απαντά:.....	97
9.4 Τι κοινό έχουν αυτά τα τρία τόσο διαφορετικά παραδείγματα.....	97
9.5 Δεν είναι ουτοπίες – έχουν αντιφάσεις.....	99

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 9.....	101
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	101
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10 - Δυνατότητες, Εμπόδια και Προοπτικές στην Ελλάδα.....	103
10.1 Οι ρίζες πριν την κρίση: συνεταιρισμοί χωρίς σταθερά θεμέλια.....	105
10.2 Η έκρηξη της κοινωνικής οικονομίας μετά το 2010.....	107
10.3 Το θεσμικό πλαίσιο: αναγκαίο αλλά ασταθές.....	109
10.4 Τα μεγάλα εμπόδια της ελληνικής πραγματικότητας.....	111
1. Έλλειψη πρόσβασης σε χρηματοδότηση.....	111
2. Έλλειψη διοικητικής παιδείας.....	111
3. Κουλτούρα καχυποψίας.....	111
4. Θεσμική ασυνέχεια.....	111
10.5 Οι πραγματικές δυνατότητες της Ελλάδας.....	113
10.6 Η κοινωνική οικονομία ως ανάχωμα στην ερημοποίηση.....	115
10.7 Προοπτικές: τρία πιθανά σενάρια.....	117
1. Σενάριο στασιμότητας.....	117
2. Σενάριο εργαλειοποίησης.....	117
3. Σενάριο πραγματικής ενδυνάμωσης.....	117
ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 10.....	119
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11 ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.....	121
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ, ΚΛΙΜΑ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ.....	121
11.1 Τεχνολογία: απελευθέρωση ή νέα συγκέντρωση εξουσίας;.....	123
11.2 Κλίμα και περιβάλλον: όταν η οικονομία συγκρούεται με τα όρια της φύσης.....	125
11.3 Νέες κοινότητες σε έναν κόσμο διάλυσης.....	127
11.4 Εργασία στο μέλλον: αυτοματοποίηση, τεχνητή νοημοσύνη και νόημα.....	129
11.5 Από την τοπική κοινωνία στα παγκόσμια δίκτυα.....	129
11.6 Ο μεγαλύτερος κίνδυνος!!!.....	131
ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 11.....	131
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	133
Τι μένει όταν κλείσει το βιβλίο.....	133

1. Σκοπός του έργου

Το παρόν βιβλίο αποτελεί μια **συνολική, επιστημονικά θεμελιωμένη και πολιτικά σαφή προσέγγιση της κοινωνικής οικονομίας** ως εναλλακτικού τρόπου οργάνωσης της παραγωγής, της εργασίας, της χρηματοδότησης και της κοινωνικής ζωής.

Δεν πρόκειται για εγχειρίδιο “καλών πρακτικών” ούτε για περιγραφική ανάλυση. Το έργο:

- **οριοθετεί τι είναι και τι δεν είναι κοινωνική οικονομία,**
- **αναλύει τους θεσμούς, τις μορφές και τα εργαλεία της,**
- **εξετάζει διεθνή παραδείγματα εφαρμογής,**
- **χαρτογραφεί την ελληνική πραγματικότητα,**
- **και ανοίγει στρατηγική συζήτηση για το μέλλον** σε συνθήκες κλιματικής, τεχνολογικής και κοινωνικής μετάβασης.

Στόχος είναι να προσφέρει ένα **ενιαίο θεωρητικό, θεσμικό και πρακτικό πλαίσιο** για:

- **χάραξη δημόσιων πολιτικών,**
- **σχεδιασμό τοπικών στρατηγικών,**
- **ακαδημαϊκή αξιοποίηση,**
- **και εφαρμογή σε πραγματικές κοινότητες.**

2. Βασικός ορισμός κοινωνικής οικονομίας (όπως τεκμηριώνεται στο βιβλίο)

Στο έργο, η κοινωνική οικονομία ορίζεται ως:

Το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων που οργανώνονται με συλλογική ιδιοκτησία, δημοκρατική λήψη αποφάσεων, περιορισμένη διανομή κέρδους και πρωταρχικό σκοπό το κοινωνικό όφελος.

Πυρήνας της κοινωνικής οικονομίας δεν είναι:

- η φιλανθρωπία,
- ούτε η απλή επιδότηση,
- ούτε η εταιρική κοινωνική ευθύνη,

αλλά:

- η κοινωνική επιχείρηση,
- ο συνεταιρισμός,
- η κοινωνική χρηματοδότηση,
- οι ενεργειακές και παραγωγικές κοινότητες.

3. Το πρόβλημα που απαντά το βιβλίο

Το βιβλίο ξεκινά από μια βασική διαπίστωση:

Το κυρίαρχο οικονομικό μοντέλο παράγει πλούτο, αλλά ταυτόχρονα παράγει: ανεργία, επισφάλεια. κοινωνικό αποκλεισμό, συγκέντρωση ισχύος, οικολογική καταστροφή.

Η κοινωνική οικονομία προσεγγίζεται όχι ως περιθωριακή λύση, αλλά ως:

- δομική απάντηση στην κρίση της εργασίας,
- εναλλακτικό μοντέλο παραγωγής,
- εργαλείο κοινωνικής συνοχής,
- ανάχωμα απέναντι στην ερημοποίηση της υπαίθρου,
- και όχημα οικολογικής μετάβασης.

4. Θεματικοί άξονες του βιβλίου

Το έργο αναπτύσσεται σε έντεκα βασικούς άξονες:

- Ορισμός και ιστορική γένεση της κοινωνικής οικονομίας
- Τι **δεν** είναι κοινωνική οικονομία (κριτική στον νεοφιλελεύθερο λόγο)
- Κοινωνική επιχείρηση ως βασικό κύτταρο
- Συνεταιρισμοί και συλλογική ιδιοκτησία
- Κοινωνική χρηματοδότηση, μικροπιστώσεις, συνεταιριστικές τράπεζες
- Δημοκρατική διοίκηση και συμμετοχή
- Μέτρηση κοινωνικού αποτελέσματος και βιωσιμότητα
- Σχέση κοινωνικής οικονομίας και κράτους
- Διεθνή παραδείγματα (Mondragon, Giotto, Enercoop)
- Η κοινωνική οικονομία στην Ελλάδα
- Το μέλλον σε συνθήκες τεχνολογικής και κλιματικής μετάβασης

5. Η ελληνική διάσταση (κρίσιμος πυλώνας του έργου)

Το βιβλίο τεκμηριώνει ότι στην Ελλάδα η κοινωνική οικονομία:

- δεν προέκυψε από αναπτυξιακή στρατηγική,
- αλλά από την **κοινωνική ανάγκη της περιόδου μετά το 2010**.

Εντοπίζονται:

- σοβαρές **θεσμικές ασυνέχειες**,
- **γραφειοκρατικά εμπόδια**,
- **έλλειψη πρόσβασης σε χρηματοδότηση**,
- και **έλλειψη διοικητικής υποστήριξης**.

Ταυτόχρονα, αναδεικνύονται ως κρίσιμα πεδία ανάπτυξης:

- ενεργειακές κοινότητες,
- αγροδιατροφικοί συνεταιρισμοί,
- κοινωνική φροντίδα,
- κοινωνικός τουρισμός,
- τοπικές παραγωγικές δομές.

6. Η στρατηγική σημασία για θεσμούς και δημόσιες πολιτικές

Το βιβλίο τεκμηριώνει ότι η κοινωνική οικονομία μπορεί να αποτελέσει:

- εργαλείο τοπικής ανάπτυξης,
- μηχανισμό καταπολέμησης της ανεργίας,
- πυλώνα κοινωνικής συνοχής,
- μέσο οικολογικής μετάβασης,
- εργαλείο δημοκρατικής συμμετοχής των πολιτών.

Για τους θεσμούς, το έργο λειτουργεί ως:

- εργαλείο σχεδιασμού πολιτικών,
- βάση εκπαιδευτικών προγραμμάτων,
- πλαίσιο στρατηγικών παρεμβάσεων σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.

7. Το μέλλον: τεχνολογία, κλίμα, κοινότητες

Το έργο αναδεικνύει ότι οι επόμενες δεκαετίες θα καθοριστούν από:

- την αυτοματοποίηση,
- την τεχνητή νοημοσύνη,
- την κλιματική κρίση,
- την αποδόμηση των παραδοσιακών κοινοτήτων.

Η κοινωνική οικονομία προτείνεται ως:

- εργαλείο δίκαιης τεχνολογικής μετάβασης,
- βάση οικολογικής ανασυγκρότησης,
- πλαίσιο επαναθεμελίωσης της συλλογικότητας.

8. Σε ποιους απευθύνεται η παρούσα έκδοση

Η παρούσα έκδοση απευθύνεται ιδίως σε:

- Δημόσιους φορείς
- Δήμους και Περιφέρειες
- Πανεπιστημιακά ιδρύματα
- Φορείς κοινωνικής καινοτομίας
- Συνεταιριστικές οργανώσεις

- Ιδρύματα χρηματοδότησης
- Ευρωπαϊκά και εθνικά προγράμματα ανάπτυξης

9. Συνοπτικό συμπέρασμα

Το βιβλίο υποστηρίζει ότι:

Η κοινωνική οικονομία δεν είναι συμπλήρωμα του υπάρχοντος συστήματος.
Είναι **εναλλακτικός τρόπος οργάνωσης της οικονομικής και κοινωνικής ζωής.**

Και θέτει το κεντρικό στρατηγικό ερώτημα:

Η οικονομία θα συνεχίσει να καθορίζει τη ζωή ή οι κοινωνίες θα αναλάβουν ξανά τη διαμόρφωσή της;

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Γιατί αυτό το βιβλίο – και γιατί τώρα

Η κοινωνική οικονομία δεν είναι θεωρία σε βιβλιοθήκες. Είναι απάντηση σε ρήγματα. Σε ανεργία. Σε εγκατάλειψη. Σε κοινωνίες που μαθαίνουν να επιβιώνουν μόνες τους όταν οι μεγάλοι μηχανισμοί αποτυγχάνουν.

Αυτό το βιβλίο δεν γράφτηκε για να εξηγήσει απλώς **τι είναι** η κοινωνική οικονομία. Γράφτηκε για να ρωτήσει κάτι πιο δύσκολο:

τι είδους οικονομία αντέχει να ζήσει μια κοινωνία που έχει περάσει κρίσεις, φτώχεια, διάλυση θεσμών και απώλεια εμπιστοσύνης;

Η κοινωνική οικονομία δεν εμφανίστηκε επειδή κάποιος τη σχεδίασε τέλεια. Εμφανίστηκε γιατί:

- άνθρωποι έμειναν χωρίς εργασία,
- κοινότητες χωρίς βασικές υπηρεσίες,
- νέοι χωρίς προοπτική,
- και περιοχές χωρίς ζωή.

Και τότε συνέβη κάτι απλό και βαθιά πολιτικό:

οι άνθρωποι άρχισαν να οργανώνονται χωρίς να περιμένουν άδεια.

Αυτό το βιβλίο ακολουθεί αυτό το νήμα:

- από τη θεωρία στην πράξη,
- από τη διοίκηση στη δημοκρατία,
- από το χρήμα στην κοινότητα,
- από το κράτος στην αυτοοργάνωση,
- από την Ελλάδα στο μέλλον.

Δεν υπόσχεται λύσεις για όλα. Υπόσχεται κάτι πιο έντιμο:

να δείξει τι σημαίνει να προσπαθείς να ζήσεις αλλιώς μέσα σε έναν κόσμο που σου μαθαίνει να επιβιώνεις μόνος.

Αν αυτό το βιβλίο έχει ένα κρυφό στοίχημα, είναι το εξής:

να πάψει η κοινωνική οικονομία να ακούγεται ως “παράλληλος δρόμος” και να αρχίσει να ακούγεται ως **κεντρικό ερώτημα της εποχής μας.**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 - Γιατί γεννήθηκε η Κοινωνική Οικονομία;

Η κοινωνική οικονομία δεν γεννήθηκε σε αμφιθέατρο. Δεν ξεκίνησε από θεωρία. Δεν σχεδιάστηκε σε επιτροπές. Γεννήθηκε όταν οι άνθρωποι βρέθηκαν μπροστά σε ένα απλό, σκληρό ερώτημα:

πώς ζεις όταν η εργασία δεν σου ανήκει, η ιδιοκτησία απομακρύνεται και η αξιοπρέπεια γίνεται προνόμιο;

Η ιστορία της κοινωνικής οικονομίας δεν είναι ιστορία ιδεών. Είναι ιστορία **ρήξεων**.

1.1 Η βιομηχανική τομή και το πρώτο μεγάλο ρήγμα

Στον 19ο αιώνα, η βιομηχανική επανάσταση αλλάζει ριζικά την οργάνωση της ζωής. Η παραγωγή βγαίνει από τις κοινότητες. Τα εργαλεία συγκεντρώνονται στα εργοστάσια. Η γη περνά σε λίγα χέρια. Η εργασία μετατρέπεται σε εμπόρευμα. Ο άνθρωπος δεν ζει πια εκεί όπου παράγει. Πουλά τον χρόνο του. Και όταν δεν τον χρειάζονται, μένει χωρίς τίποτα. Οι πόλεις γεμίζουν εργάτες. Οι συνοικίες γεμίζουν φτώχεια. Τα ατυχήματα, η ανεργία και η επισφάλεια γίνονται κανονικότητα.

Και τότε τίθεται το πρώτο μεγάλο ιστορικό ερώτημα:

ο άνθρωπος θα σταθεί μόνος του απέναντι στην αγορά ή συλλογικά;

Η απάντηση δεν δίνεται με λόγια. Δίνεται με πράξεις:

- συνεταιρισμοί,
- κοινά ταμεία,
- αλληλοβοήθεια,
- συλλογικά εργαστήρια.

Δεν ήταν φιλανθρωπία. Δεν ήταν εθελοντισμός.

Ήταν **ανάκτηση ελέγχου πάνω στη ζωή**.

1.2 Όταν το κράτος παίρνει τον ρόλο της προστασίας

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στην Ευρώπη συγκροτείται το κράτος κοινωνικής προστασίας. Για πρώτη φορά, το κράτος αναλαμβάνει συστηματικά:

- την υγεία,
- την παιδεία,
- την ασφάλιση,
- ένα ελάχιστο εισόδημα επιβίωσης.

Για αρκετές δεκαετίες, μεγάλα τμήματα του πληθυσμού δεν εξαρτώνται άμεσα από την οικογένεια ή την αγορά για να ζήσουν.

Η κοινωνική οικονομία δεν εξαφανίζεται. Αλλά μετακινείται στο περιθώριο. Δεν αποτελεί πια το μοναδικό καταφύγιο.

Και τότε γεννιέται ένα νέο ιστορικό ερώτημα:

αν το κράτος εγγυάται τη ζωή, χρειάζεται ακόμη η συλλογική αυτοοργάνωση;

Η απάντηση θα δοθεί αργότερα, μέσα από νέες κρίσεις.

1.3 Όταν η κρίση επιστρέφει – το μάθημα του 1930 και του 2008

Ήδη από τη δεκαετία του 1930, μετά το χρηματιστηριακό κραχ του 1929, κρατικές εκθέσεις καταγράφουν με ωμό τρόπο ένα σταθερό μοτίβο:

όταν καταρρέουν οι χρηματοπιστωτικοί μηχανισμοί, **παρασύρονται η εργασία, η παραγωγή και η κοινωνική συνοχή** (*HM Government, 1931*).

Το κράτος επεμβαίνει σχεδόν πάντα εκ των υστέρων. Πρώτα πληρώνει η κοινωνία. Μετά διορθώνεται το σύστημα.

Το ίδιο μοτίβο επαναλαμβάνεται σε παγκόσμια κλίμακα μετά το 2008. Δεν πρόκειται απλώς για κρίση αριθμών. Πρόκειται για κρίση ζωής:

- σπίτια χάνονται,
- δουλειές εξαφανίζονται,
- ολόκληρες γενιές ζουν χωρίς σταθερότητα.

Και επιστρέφει το παλιό ερώτημα, πιο σκληρό από ποτέ:

ποιος προστατεύει τη ζωή, όταν σπάνε οι εγγυήσεις;

1.4 Η κοινωνική οικονομία ως πολιτική πράξη ανάκτησης

Η κοινωνική οικονομία δεν εμφανίζεται εδώ ως τεχνική λύση. Δεν είναι πρόγραμμα. Δεν είναι διοικητικό εργαλείο. Είναι **πολιτική πράξη με την ουσιαστική έννοια του όρου**: αλλάζει το ποιος ελέγχει την εργασία, την παραγωγή και τον πλούτο (*McMurtry, 2004*).

Κάθε φορά που άνθρωποι οργανώνουν συλλογικά:

- την εργασία τους,
- την επιχείρησή τους,
- τη φροντίδα,
- την ενέργεια,
- την τροφή,

αφαιρούν **ένα κομμάτι εξουσίας από την ανώνυμη αγορά** και το μεταφέρουν στην κοινότητα.

Η κοινωνική οικονομία δεν γεννιέται για να διαχειριστεί τη φτώχεια.

Γεννιέται για να **αμφισβητήσει τις συνθήκες που τη γεννούν**.

1.5 Κοινωνικό κεφάλαιο – γιατί κάποιες κοινωνίες αντέχουν

Η αντοχή μιας κοινωνίας στην κρίση δεν εξαρτάται μόνο από χρήματα, νόμους ή θεσμούς.

Εξαρτάται και από κάτι πιο άυλο:

την εμπιστοσύνη, τη συμμετοχή, τη συνήθεια της συλλογικής δράσης.

Έρευνες για τη λειτουργία των δημοκρατικών κοινωνιών δείχνουν ότι εκεί όπου υπάρχουν τέτοια δίκτυα συνεργασίας, οι κοινωνίες αποσυντίθενται πιο δύσκολα (*Putnam, 1993*).

Η κοινωνική οικονομία δεν δημιουργεί μόνο προϊόντα και υπηρεσίες. Δημιουργεί **δεσμούς**.

Και αυτοί οι δεσμοί είναι μορφή δύναμης.

Όχι μόνο οικονομικής. Και πολιτικής.

1.6 Το βαθύτερο ερώτημα

Στον πυρήνα της κοινωνικής οικονομίας δεν βρίσκεται μόνο το θέμα της φτώχειας ή της ανεργίας. Βρίσκεται ένα πιο θεμελιακό ερώτημα:

ποιος ελέγχει την οικονομία της καθημερινής ζωής;

- οι αγορές;
- το κράτος;
- ή οι ίδιοι οι άνθρωποι συλλογικά;

Η κοινωνική οικονομία δεν δίνει μία απάντηση για όλους.

Ανοίγει όμως έναν δρόμο:

ότι η οικονομία δεν είναι φυσικός νόμος.

Είναι ανθρώπινη κατασκευή.

Και άρα μπορεί να αλλάξει.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- HM Government (1931), *Report of the Committee on Finance and Industry (Macmillan Report)*, CMND 3897, HMSO, London.
- Putnam, R. (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press.
- McMurtry, J. (2004), *Social Economy as Political Practice*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 - Τι ΔΕΝ είναι Κοινωνική Οικονομία

Η κοινωνική οικονομία είναι ένας όρος που τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο. Και όσο πιο πολύ χρησιμοποιείται, τόσο περισσότερο **θολώνει**. Πολλοί τον επικαλούνται, λίγοι τον ορίζουν με ακρίβεια. Έτσι δημιουργείται ένα επικίνδυνο φαινόμενο: να βαφτίζονται «κοινωνικά» πράγματα που δεν είναι.

Γι' αυτό, πριν προχωρήσουμε στο τι είναι η κοινωνική οικονομία στην πράξη, χρειάζεται ένα σκληρό, καθαρό φίλτρο:

Τι δεν είναι κοινωνική οικονομία;

Γιατί αν δεν χαρακτηί αυτό το όριο, η έννοια αδειάζει από περιεχόμενο.

2.1 Δεν είναι εθελοντισμός

Ο εθελοντισμός βασίζεται στην **απλή, απλήρωτη προσφορά**. Είναι σημαντικός. Είναι ανθρώπινος. Είναι αναγκαίος σε κρίσεις. Όμως **δεν είναι οικονομία**.

Η κοινωνική οικονομία:

- παράγει προϊόντα,
- παρέχει υπηρεσίες,
- πληρώνει εργασία,
- λειτουργεί με έσοδα.

Όταν μια δραστηριότητα στηρίζεται αποκλειστικά στο «δίνω χωρίς αντάλλαγμα», δεν μιλάμε για κοινωνική οικονομία. Μιλάμε για **ηθική στάση ζωής**. Άλλο πράγμα.

Το ιστορικό ερώτημα εδώ είναι καθαρό:

μπορεί μια κοινωνία να στηρίξει την επιβίωσή της μόνο στην καλοσύνη;

Η ιστορία δείχνει πως όχι.

2.2 Δεν είναι ΜΚΟ με επιχειρηματική γλώσσα

Οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις παίζουν σημαντικό ρόλο:

- σε ανθρωπιστικές κρίσεις,
- σε κοινωνική φροντίδα,
- σε διεθνή πεδία παρέμβασης.

Όμως οι ΜΚΟ στηρίζονται κυρίως:

- σε επιχορηγήσεις,
- σε δωρεές,
- σε προγράμματα.

Η κοινωνική οικονομία στηρίζεται πρωτίστως **στην ίδια της τη δραστηριότητα**.

Όταν μια οργάνωση επιβιώνει μόνο όσο διαρκούν τα κονδύλια, δεν παράγει οικονομική αυτονομία. Παράγει **εξάρτηση από χρηματοδότηση**.

Το κρίσιμο ερώτημα εδώ είναι:

ποιος ελέγχει τη ζωή μιας δομής; η κοινότητα ή ο χρηματοδότης;

2.3 Δεν είναι “κοινωνικό” μάρκετινγκ επιχειρήσεων

Τα τελευταία χρόνια πολλές επιχειρήσεις ντύνουν τις δραστηριότητές τους με «κοινωνικό πρόσωπο». Μιλούν για:

- εταιρική ευθύνη,
- πράσινες πρακτικές,
- κοινωνικό αποτύπωμα.

Όλα αυτά μπορεί να έχουν αξία. Όμως, όταν:

- η ιδιοκτησία παραμένει συγκεντρωμένη,
- οι αποφάσεις παίρνονται από μετόχους,
- τα κέρδη διανέμονται ως μέρισμα,

τότε **δεν μιλάμε για κοινωνική οικονομία**. Μιλάμε για **κλασικό καπιταλισμό με κοινωνικό περιτύλιγμα**.

Το ιστορικό ερώτημα επανέρχεται:

αλλάζει κάτι στην ουσία, όταν αλλάζει μόνο η εικόνα;

2.4 Δεν είναι υποκατάστατο του κράτους πρόνοιας

Σε περιόδους κρίσης, εμφανίζεται ένας μεγάλος πειρασμός: να καλυφθούν τα κενά του κράτους από την κοινωνία.

Να πουν:

- «ας φροντίσουν οι κοινότητες τους ανέργους τους»,
- «ας καλύψουν οι κοινωνικές επιχειρήσεις τα κενά της υγείας»,
- «ας αναλάβει η αλληλεγγύη εκεί που υποχωρεί το κράτος».

Εδώ κρύβεται μια **τεράστια παγίδα**.

Η κοινωνική οικονομία τότε μετατρέπεται:

- όχι σε εργαλείο χειραφέτησης,
- αλλά σε **μηχανισμό απορρόφησης των κοινωνικών κραδασμών της λιτότητας**.

Η πολιτική κριτική σε αυτή τη χρήση είναι σαφής:

η κοινωνική οικονομία δεν μπορεί να γίνεται **άλλοθι για τη διάλυση του κοινωνικού κράτους**.

2.5 Η νεοφιλελεύθερη παγίδα της «καλής κοινωνίας»

Σε ορισμένες χώρες, η κοινωνική οικονομία εντάχθηκε ρητά στη λογική της «μικρής κυβέρνησης και της μεγάλης κοινωνίας». Η πιο γνωστή πολιτική εκδοχή αυτού του μοντέλου ήταν η ρητορική της **“Big Society”** στη Βρετανία.

Η ιδέα ήταν απλή:

- λιγότερο κράτος,
- περισσότερη κοινότητα,
- λιγότερες δημόσιες δαπάνες,
- περισσότερη «αυτοοργάνωση».

Όμως η κριτική εδώ είναι σκληρή:

όταν αποσύρεται το κράτος χωρίς να μεταφέρεται **πραγματική εξουσία και πόροι** στην κοινωνία, αυτό που μένει δεν είναι κοινωνική οικονομία. Είναι **φθηνή υποκατάσταση κοινωνικών δικαιωμάτων**.

Η δημοσιογραφική και πολιτική κριτική σε αυτή τη στρατηγική υπήρξε οξεία: η κοινωνία καλούνταν να καλύψει με εθελοντισμό και φτώχεια αυτά που παλαιότερα ήταν δημόσια ευθύνη (*Toynebee, 2010*).

2.6 Η κοινωνική οικονομία ως “μαξιλάρι” του συστήματος

Υπάρχει και μια ακόμη, πιο σύνθετη παγίδα:

να χρησιμοποιηθεί η κοινωνική οικονομία όχι για να αλλάξει το σύστημα, αλλά για να το **σταθεροποιήσει**.

Σε αυτή την εκδοχή:

- δεν αμφισβητούνται οι βασικές ανισότητες,
- δεν αλλάζει ο έλεγχος της παραγωγής,
- απλώς απορροφάται η κοινωνική ένταση.

Η κοινωνική οικονομία λειτουργεί τότε ως **παρακολούθημα του νεοφιλελευθερισμού**, όχι ως αντίπαλό του (*Graefe, 2007*).

Το ιστορικό ερώτημα εδώ είναι κοφτερό:

Θεραπεύουμε το σύμπτωμα ή αλλάζουμε την αιτία;

2.7 Τι ενώνει όλα αυτά τα «δεν»

Όλες οι παραπάνω στρεβλώσεις έχουν ένα κοινό στοιχείο:

➤ **κρατούν την εξουσία της οικονομίας μακριά από τους ίδιους τους ανθρώπους.**

- ο εθελοντισμός δεν έχει οικονομικό έλεγχο,
- οι ΜΚΟ ελέγχονται από χρηματοδοτήσεις,
- οι εταιρείες από μετόχους,
- το κράτος από πολιτικούς κύκλους,
- και η “Big Society” από περικοπές.

Η κοινωνική οικονομία, όταν είναι αυθεντική, σπάει αυτό το μοτίβο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 2

Η κοινωνική οικονομία:

- δεν είναι ελεημοσύνη,
- δεν είναι διαφήμιση,
- δεν είναι υποκατάσταση κράτους,
- δεν είναι μαξιλάρι του συστήματος.

Αν γίνει κάτι από αυτά, **παύει να είναι κοινωνική οικονομία.**

Το βασικό ερώτημα παραμένει το ίδιο, πιο κοφτερό τώρα:

ποιος έχει την εξουσία πάνω στην εργασία, την παραγωγή και τον πλούτο;

Αν η απάντηση δεν είναι «η ίδια η κοινότητα», τότε δεν μιλάμε για κοινωνική οικονομία. Μιλάμε για μια ακόμη παραλλαγή του ίδιου συστήματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Graefe, P. (2007), *Social economy policies as flanking for neoliberalism: transnational policy solutions, emergent contradictions, local alternatives*.
- Toynbee, P. (2010), *“Big Society is a big fat lie – just follow the money”*, The Guardian.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 -Τι είναι Κοινωνική Επιχείρηση

(Ο πρώτος πυρήνας της κοινωνικής οικονομίας)

Η κοινωνική οικονομία δεν υπάρχει στον αέρα. Παίρνει σάρκα και οστά μέσα από **συγκεκριμένες μορφές οργάνωσης**. Η πιο χαρακτηριστική από αυτές είναι η **κοινωνική επιχείρηση**.

Αλλά εδώ προκύπτει αμέσως το κρίσιμο ερώτημα:

πώς μπορεί μια επιχείρηση να είναι ταυτόχρονα “επιχείρηση” και “κοινωνική”;

Η απάντηση δεν είναι αυτονόητη. Και ακριβώς γι’ αυτό χρειάζεται να την αποσυνδέσουμε από τη σύγχυση, το μάρκετινγκ και τις πολιτικές σκοπιμότητες.

3.1 Η κοινωνική επιχείρηση ως ιστορική εξέλιξη

Η κοινωνική επιχείρηση δεν εμφανίστηκε ξαφνικά στον 21ο αιώνα. Είναι **σύγχρονη μορφή παλαιότερων συλλογικών δομών**:

- συνεταιρισμών,
- αλληλοβοηθητικών ταμείων,
- παραγωγικών κοινοτήτων.

Η διαφορά είναι ότι η κοινωνική επιχείρηση:

- λειτουργεί μέσα σε σύγχρονες αγορές,
- χρησιμοποιεί εργαλεία διοίκησης,
- **αλλά δεν αλλάζει τον πυρήνα της:**
ο σκοπός προηγείται του κέρδους.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1990, διεθνείς οργανισμοί αρχίζουν να μιλούν συστηματικά για “social enterprises” ως ξεχωριστή κατηγορία οικονομικής δραστηριότητας (OECD, 1999).

Το ερώτημα τότε ήταν:

μπορεί να υπάρξει επιχείρηση που να επιβιώνει οικονομικά χωρίς να μετατρέπεται σε μηχανή κέρδους;

3.2 Ο πυρήνας: κοινωνικός σκοπός πριν από το κέρδος

Το βασικό γνώρισμα της κοινωνικής επιχείρησης είναι απλό στη διατύπωση και δύσκολο στην πράξη:

➤ **ο κοινωνικός σκοπός προηγείται του οικονομικού οφέλους.**

Αυτό σημαίνει ότι η επιχείρηση:

- δεν υπάρχει για να πλουτίσουν οι ιδιοκτήτες της,
- υπάρχει για να καλύψει μια κοινωνική ανάγκη:
 - εργασία,
 - ένταξη,
 - υγεία,
 - φροντίδα,
 - περιβάλλον,
 - ενέργεια,
 - πολιτισμό.

Το κέρδος δεν εξαφανίζεται. Αλλά **παύει να είναι αυτοσκοπός.**

Εδώ γεννιέται το κρίσιμο ερώτημα:

τι κάνεις όταν ο κοινωνικός στόχος και το οικονομικό αποτέλεσμα συγκρούονται;

Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα χωρίζει την αυθεντική κοινωνική επιχείρηση από τη “δήθεν”.

3.3 Η κοινωνική επιχείρηση ως ιδιαίτερος τύπος επιχειρηματικότητας

Η κοινωνική επιχείρηση δεν είναι απλώς “μια επιχείρηση με καλές προθέσεις”. Είναι **ιδιαίτερος τύπος επιχειρηματικής οργάνωσης**.

Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, τα βασικά της στοιχεία είναι:

- οικονομική δραστηριότητα με έσοδα,
- σαφής κοινωνική αποστολή,
- περιορισμένη ή μηδενική διανομή κερδών,
- συμμετοχική διοίκηση (*Dees, 2001· Mort et al., 2003*).

Δεν λειτουργεί με τη λογική:

“όσο πιο πολύ κέρδος, τόσο καλύτερα”.

Λειτουργεί με τη λογική:

“όσο πιο πολύ κοινωνικό αποτέλεσμα, τόσο πιο πιστή στον σκοπό της”.

3.4 Ο κοινωνικός επιχειρηματίας: πρόσωπο ή συλλογικότητα;

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, ο όρος “**κοινωνικός επιχειρηματίας**” γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλής (*Leadbeater, 1997· Brinckerhoff, 2000*). Περιγράφει ανθρώπους που:

- εντοπίζουν κοινωνικά προβλήματα,
- κινητοποιούν πόρους,
- δημιουργούν λύσεις μέσα από επιχειρηματικά σχήματα.

Όμως εδώ υπάρχει ένας σοβαρός κίνδυνος:

να παρουσιαστεί η κοινωνική επιχείρηση ως **έργο “χαρισματικών ατόμων”**.

Η ιστορική εμπειρία δείχνει κάτι διαφορετικό:

οι πιο ανθεκτικές κοινωνικές επιχειρήσεις δεν στηρίζονται σε ήρωες.

Στηρίζονται σε **συλλογικές δομές**.

Το ερώτημα είναι σαφές:

η κοινωνική αλλαγή είναι υπόθεση προσώπων ή κοινοτήτων;

Η κοινωνική οικονομία απαντά: κυρίως κοινοτήτων.

3.5 Γιατί οι κοινωνικές επιχειρήσεις δεν μοιάζουν όλες μεταξύ τους

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις δεν ανήκουν σε έναν κλάδο. Εμφανίζονται:

- στην εργασία,
- στη φροντίδα,
- στην ανακύκλωση,
- στην ενέργεια,
- στον πολιτισμό,
- στην εκπαίδευση.

Αυτό που τις ενώνει δεν είναι το προϊόν. Είναι:

- ο σκοπός,
- ο τρόπος ιδιοκτησίας,
- ο τρόπος λήψης αποφάσεων.

Γι' αυτό και η διεθνής έρευνα μιλά για **οικογένεια μορφών** και όχι για ένα ενιαίο μοντέλο (*Haugh, 2005· Mair & Martí, 2006*).

3.6 Το όριο: πότε μια κοινωνική επιχείρηση παύει να είναι κοινωνική

Η κοινωνική επιχείρηση βρίσκεται μόνιμα πάνω σε ένα όριο: από τη μία, πρέπει να είναι οικονομικά βιώσιμη· από την άλλη, να μην προδώσει τον σκοπό της.

Χάνει τον κοινωνικό της χαρακτήρα όταν:

- η διοίκηση συγκεντρώνεται,
- το κέρδος γίνεται στόχος,
- η κοινότητα μετατρέπεται σε πελάτη,
- οι εργαζόμενοι σε απλό κόστος.

Εδώ επιστρέφει το παλιό ερώτημα με νέα μορφή:

ποιος αποφασίζει τελικά για την πορεία της επιχείρησης;

3.7 Η κοινωνική επιχείρηση ως εργαστήριο του “άλλου τρόπου”

Η κοινωνική επιχείρηση δεν είναι τέλεια.
Δεν λύνει όλες τις αντιφάσεις της αγοράς.
Δεν είναι “καθαρή ζώνη”.

Όμως είναι κάτι πολύ συγκεκριμένο:
είναι **εργαστήριο ενός άλλου τρόπου να οργανώνεται η οικονομία.**

Δοκιμάζει στην πράξη:

- συλλογική ιδιοκτησία,
- συμμετοχική διοίκηση,
- σύνδεση οικονομίας και κοινότητας,
- επανεπένδυση για κοινωνικό σκοπό.

Δεν υπόσχεται τον παράδεισο.

Υπόσχεται κάτι πιο γήινο:

ότι η οικονομία μπορεί να υπηρετεί τη ζωή και όχι το αντίστροφο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 3

Η κοινωνική επιχείρηση δεν είναι υβρίδιο από καλοσύνη και επιχειρηματικότητα. Είναι **συνειδητή επιλογή σύγκρουσης με τον κανόνα ότι το κέρδος προηγείται των ανθρώπων.**

Είναι ο πρώτος, απτός πυρήνας της κοινωνικής οικονομίας:

εκεί όπου ο κοινωνικός σκοπός μετατρέπεται σε καθημερινή παραγωγική πράξη.

Και αφήνει ανοιχτό το πιο δύσκολο ερώτημα για το επόμενο βήμα:

πώς διοικείται μια επιχείρηση όταν δεν υπάρχει αφεντικό με απόλυτη εξουσία;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- OECD (1999), *Social Enterprises*, Organization for Economic Cooperation and Development, Paris.
- Leadbeater, C. (1997), *The Rise of the Social Entrepreneur*, Demos, London.
- Brinckerhoff, P. (2000), *Social Entrepreneurship*, John Wiley & Sons, New York.
- Dees, J. G. (2001), *The Meaning of Social Entrepreneurship*.
- Mort, G., Weerawardena, J. & Carnegie, K. (2003), "Social entrepreneurship: Towards conceptualisation", *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*.
- Haugh, H. (2005), "A research agenda for social entrepreneurship", *Social Enterprise Journal*.
- Mair, J. & Martí, I. (2006), "Social entrepreneurship research", *Journal of World Business*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 -Συνεταιρισμοί και Συλλογική Ιδιοκτησία

Η ραχοκοκαλιά της κοινωνικής οικονομίας

Αν η κοινωνική επιχείρηση είναι ο πρώτος πυρήνας της κοινωνικής οικονομίας, τότε ο συνεταιρισμός είναι ο **σκελετός** της. Εκεί όπου η κοινωνική επιχείρηση μπορεί να πάρει πολλές μορφές, ο συνεταιρισμός απαντά σε ένα πιο θεμελιακό ερώτημα:

ποιος κατέχει την επιχείρηση;

Γιατί άλλο πράγμα είναι να εργάζεσαι σε μια δομή με κοινωνικό σκοπό, και άλλο να **συμμετέχεις στην ιδιοκτησία και στη λήψη αποφάσεων**.

4.1 Τι είναι συνεταιρισμός με τον πιο απλό ορισμό

Συνεταιρισμός είναι μια επιχείρηση:

- που ανήκει στα μέλη της,
- που διοικείται από τα μέλη της,
- και που λειτουργεί για το όφελος των μελών και της κοινότητας.

Η βασική του αρχή είναι γνωστή και ριζοσπαστική:

➤ **ένα μέλος – μία ψήφος.**

Όχι μετοχές.

Όχι ποσοστά ισχύος.

Όχι εξουσία ανάλογη με το κεφάλαιο.

Εδώ εμφανίζεται το πρώτο μεγάλο ερώτημα:

μπορεί η οικονομία να λειτουργήσει χωρίς ιεραρχία ιδιοκτητών;

Ο συνεταιρισμός απαντά: μπορεί, αλλά με κόπο, σύγκρουση και συνεχή δημοκρατία.

4.2 Ιστορική καταγωγή: από την ανάγκη στη δομή

Οι πρώτοι σύγχρονοι συνεταιρισμοί εμφανίζονται τον 19ο αιώνα, παράλληλα με τη βιομηχανική επανάσταση. Εργάτες, αγρότες και μικροπαραγωγοί:

- αποκλείονται από την ιδιοκτησία,
- εξαρτώνται από μεσάζοντες,
- χάνουν τον έλεγχο της παραγωγής τους.

Η απάντηση δεν ήταν θεωρητική. Ήταν πρακτική:

- κοινή αγορά πρώτων υλών,
- κοινή διάθεση προϊόντων,
- κοινά ταμεία.

Οι συνεταιρισμοί γεννήθηκαν ως **εργαλεία αυτοπροστασίας και αυτοοργάνωσης**, όχι ως οικονομική μόδα.

Το ιστορικό ερώτημα ήταν ξεκάθαρο:

Θα μείνουμε διασκορπισμένοι ή θα σταθούμε ως συλλογικό σώμα;

4.3 Συλλογική ιδιοκτησία: τι σημαίνει πραγματικά

Στη συλλογική ιδιοκτησία, τα μέσα παραγωγής:

- δεν ανήκουν σε έναν επενδυτή,
- δεν ελέγχονται από μετόχους,
- δεν πωλούνται ως απλό περιουσιακό στοιχείο.

Ανήκουν στο **σύνολο των μελών**.

Αυτό αλλάζει τρία πράγματα ταυτόχρονα:

1. τον τρόπο λήψης αποφάσεων,
2. τη διανομή του πλεονάσματος,
3. τη σχέση της επιχείρησης με την κοινότητα.

Το κρίσιμο ερώτημα εδώ είναι:

όταν δεν υπάρχει “αφεντικό”, ποιος παίρνει την ευθύνη;

Η απάντηση είναι δύσκολη αλλά καθαρή:

την ευθύνη τη μοιράζεται η κοινότητα.

4.4 Δημοκρατική διοίκηση: δύναμη και αδυναμία μαζί

Οι συνεταιρισμοί δεν διοικούνται με εντολές από πάνω. Διοικούνται με:

- γενικές συνελεύσεις,
- συλλογικά όργανα,
- λογοδοσία.

Αυτό είναι το μεγάλο τους πλεονέκτημα.

Αλλά και η μεγάλη τους δυσκολία.

Η δημοκρατία:

- καθυστερεί αποφάσεις,
- γεννά συγκρούσεις,
- απαιτεί χρόνο, συμμετοχή, παιδεία.

Το ερώτημα εδώ είναι ωμό:

προτιμάμε γρήγορες αποφάσεις χωρίς συμμετοχή ή αργές αποφάσεις με δημοκρατία;

Η κοινωνική οικονομία επιλέγει το δεύτερο. Όχι επειδή είναι ευκολότερο. Αλλά επειδή είναι πιο δίκαιο.

4.5 Τι γίνεται με τα κέρδη στους συνεταιρισμούς

Στους συνεταιρισμούς το πλεόνασμα:

- δεν διανέμεται ως μέρισμα,
- δεν συσσωρεύεται σε λίγα χέρια,
- επιστρέφει:
 - στην επιχείρηση,
 - στα μέλη,
 - στην κοινότητα.

Αυτό είναι το σημείο που τους διαφοροποιεί ριζικά από τις κεφαλαιουχικές επιχειρήσεις.

Το ερώτημα εδώ είναι ανατρεπτικό:

μπορεί μια οικονομία να λειτουργεί χωρίς τη λογική της διαρκούς συσσώρευσης;

Οι συνεταιρισμοί δείχνουν ότι μπορεί. Όχι εύκολα. Αλλά μπορεί.

4.6 Συνεταιρισμοί και κοινωνική οικονομία σήμερα

Σήμερα οι συνεταιρισμοί δεν περιορίζονται:

- στη γεωργία,
- ή στο μικρό εμπόριο.

Τους βρίσκουμε:

- στην ενέργεια,
- στη στέγαση,
- στην εργασία,
- στην υγεία,
- στις ψηφιακές υπηρεσίες.

Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι όπου:

- υπάρχει ανάγκη,
- υπάρχει κοινότητα,
- υπάρχει θεσμικό περιθώριο,

εκεί μπορούν να αναπτυχθούν σύγχρονοι συνεταιρισμοί (*Arthur et al., 2003*).

4.7 Συνεταιρισμός και κοινωνική επιχείρηση: σύμπτωση ή σύγκρουση;

Δεν είναι όλες οι κοινωνικές επιχειρήσεις συνεταιρισμοί.

Και δεν είναι όλοι οι συνεταιρισμοί κοινωνικές επιχειρήσεις με σύγχρονους όρους.

Εκεί όπου όμως τα δύο **συμπίπτουν**:

- συλλογική ιδιοκτησία,
- κοινωνικός σκοπός,
- συμμετοχική διοίκηση,

εκεί δημιουργείται ο **πυρήνας της κοινωνικής οικονομίας**.

Το ερώτημα είναι καθοριστικό:

Θέλουμε κοινωνικές επιχειρήσεις χωρίς συλλογική ιδιοκτησία ή κοινωνία χωρίς ιδιοκτησία των ανθρώπων της;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 4

Οι συνεταιρισμοί δεν είναι απλώς ένας τύπος επιχείρησης.

Είναι **πρόταση για το ποιος πρέπει να κατέχει την οικονομία.**

Δείχνουν στην πράξη ότι:

- η ιδιοκτησία μπορεί να είναι συλλογική,
- η διοίκηση μπορεί να είναι δημοκρατική,
- το κέρδος μπορεί να υπηρετεί την κοινότητα.

Δεν υπόσχονται ευκολία.

Υπόσχονται όμως κάτι πιο βαθύ:

ότι η παραγωγή μπορεί να ανήκει σε αυτούς που παράγουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Arthur, L., Scott Cato, M., Keenoy, T. & Smith, R. (2003), “Developing an operational definition of the social economy”, *Journal of Cooperative Studies*.
- OECD (1999), *Social Enterprises*, Paris.
- McMurtry, J. (2004), *Social Economy as Political Practice*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 Κοινωνική Χρηματοδότηση, Μικροπιστώσεις Και Συνεταιριστικές Τράπεζες.

Το πρόβλημα του κεφαλαίου και η μάχη για τον έλεγχό του

Η κοινωνική οικονομία μπορεί να έχει σκοπό, κοινότητα και συλλογική ιδιοκτησία. Όμως αν δεν έχει πρόσβαση σε κεφάλαιο, μένει ευάλωτη, μικρή και εξαρτημένη.

Και εδώ εμφανίζεται το πιο σκληρό ερώτημα:

πώς χρηματοδοτείς μια επιχείρηση χωρίς να παραδώσεις τον έλεγχό της στο χρήμα;

5.1 Γιατί η χρηματοδότηση είναι το πιο δύσκολο σημείο.

Στην κλασική οικονομία, η χρηματοδότηση ακολουθεί έναν κανόνα: όποιος δίνει το κεφάλαιο, **απαιτεί και την εξουσία.**

- μετοχές,
- τόκοι,
- εγγυήσεις,
- αποδόσεις.

Η κοινωνική επιχείρηση όμως δεν μπορεί:

- να υποσχεθεί μεγιστοποίηση κερδών,
- να μετατρέψει τον κοινωνικό της σκοπό σε εγγύηση απόδοσης.

Άρα αποκλείεται σχεδόν αυτόματα από:

- τις εμπορικές τράπεζες,
- τα επενδυτικά funds,
- τις αγορές χρήματος.

Το ερώτημα γίνεται ωμό:

αν δεν σε χρηματοδοτεί η αγορά, ποιος θα σε χρηματοδοτήσει;

5.2 Οι μικροπιστώσεις: όταν το μικρό γίνεται κρίσιμο.

Η μικροχρηματοδότηση εμφανίζεται ιστορικά ως απάντηση σε ανθρώπους που:

- δεν έχουν εγγυήσεις,
- δεν έχουν ακίνητα,
- δεν έχουν πρόσβαση σε τραπεζικό σύστημα.

Μικρά δάνεια σε πολύ μικρές δραστηριότητες.

Όχι για πλουτισμό. Για επιβίωση και σταθερότητα.

Η ιδέα είναι απλή και ριζοσπαστική:

δάνειο όχι με βάση την περιουσία, αλλά με βάση την ανάγκη και την αξιοπιστία της κοινότητας.

Η διεθνής εμπειρία έδειξε ότι:

- οι μικροπιστώσεις μπορούν να ενεργοποιήσουν τοπικές οικονομίες,
- αλλά μπορούν και να παγιδεύσουν ανθρώπους σε νέες μορφές χρέους.

Το κρίσιμο ερώτημα εδώ είναι:

η μικροπίστωση απελευθερώνει ή απλώς μεταφέρει το βάρος του χρέους στους πιο αδύναμους;

5.3 Κοινωνική χρηματοδότηση: πέρα από το δάνειο.

Η κοινωνική χρηματοδότηση δεν περιορίζεται στο δάνειο. Περιλαμβάνει:

- συμμετοχική χρηματοδότηση (crowdfunding),
- κοινωνικά επενδυτικά σχήματα,
- κεφάλαια αλληλεγγύης,
- συνεταιριστικές επενδύσεις.

Εδώ το χρήμα δεν λειτουργεί ως «αγοραστής εξουσίας», αλλά ως:

- εργαλείο ενίσχυσης συλλογικών σκοπών,
- μέσο εμπιστοσύνης,
- διάυλος κοινότητας.

Παραδείγματα διεθνών σχημάτων κοινωνικής χρηματοδότησης δείχνουν ότι: το κεφάλαιο μπορεί να κινείται με **κοινωνικά κριτήρια** και όχι μόνο με αριθμούς (OECD, 1999).

Το ερώτημα παραμένει:

μπορεί το χρήμα να υπηρετεί σκοπούς χωρίς να επιβάλλεται πάνω τους;

5.4 Συνεταιριστικές τράπεζες: τράπεζες χωρίς μετόχους.

Οι συνεταιριστικές τράπεζες αποτελούν έναν από τους πιο καθαρούς θεσμούς κοινωνικής χρηματοδότησης. Δεν ανήκουν σε επενδυτές. Ανήκουν στα μέλη τους.

Αυτό σημαίνει:

- οι πελάτες είναι και ιδιοκτήτες,
- τα κέρδη επιστρέφουν στην κοινότητα,
- οι αποφάσεις δεν λαμβάνονται από απρόσωπα κέντρα.

Ιστορικά, οι συνεταιριστικές τράπεζες γεννήθηκαν:

- σε αγροτικές περιοχές,
- σε φτωχές κοινότητες,
- εκεί όπου οι εμπορικές τράπεζες δεν πήγαιναν.

Το ιστορικό ερώτημα εδώ είναι θεμελιακό:

ποιος ελέγχει το χρήμα μιας κοινωνίας; οι αγορές ή οι ίδιοι οι άνθρωποι;

5.5 Όταν το χρηματοπιστωτικό σύστημα καταρρέει.

Η ιστορία δείχνει ότι όταν καταρρέουν οι μεγάλες τράπεζες:

- σώζονται με δημόσιο χρήμα,
- αλλά η κοινωνία πληρώνει το κόστος με ανεργία, φτώχεια και απώλεια περιουσίας.

Οι εκθέσεις για τις μεγάλες οικονομικές κρίσεις δείχνουν ένα σταθερό μοτίβο:

η χρηματοπιστωτική αποτυχία προηγείται,

η κοινωνική καταστροφή ακολουθεί (*HM Government, 1931*).

Σε αυτό το πλαίσιο, οι συνεταιριστικές και κοινωνικές μορφές χρηματοδότησης δεν είναι απλώς «εναλλακτικές». Είναι **ζήτημα κοινωνικής άμυνας**.

5.6 Ο κίνδυνος της “κοινωνικής χρηματοδότησης” χωρίς κοινωνία.

Όπως και σε όλα τα προηγούμενα κεφάλαια, έτσι και εδώ υπάρχει παγίδα:

να βαφτιστεί “κοινωνική χρηματοδότηση” οποιαδήποτε επένδυση έχει λίγο πιο ήπιο πρόσωπο.

Όταν:

- το κεφάλαιο ζητά πλήρη έλεγχο,
- απαιτεί υψηλές αποδόσεις,
- δεν δεσμεύεται από κοινωνικούς όρους,

τότε δεν μιλάμε για κοινωνική χρηματοδότηση.

Μιλάμε για **κλασική επένδυση με ηθική ρητορική**.

Το ερώτημα είναι αμείλικτο:

ποιος θέτει τους όρους: η κοινότητα ή το χρήμα;

5.7 Χρήμα και κοινωνική οικονομία: μια μόνιμη ένταση

Η κοινωνική οικονομία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς χρήμα.

Αλλά κινδυνεύει να χαθεί μέσα στο χρήμα.

Αυτή η ένταση:

- δεν λύνεται μια φορά, δεν εξαφανίζεται με νόμους, δεν ξεπερνιέται με καλές προθέσεις.
- Είναι μόνιμο πεδίο σύγκρουσης.

Και κάθε κοινωνική επιχείρηση, κάθε συνεταιρισμός, κάθε κοινότητα καλείται ξανά και ξανά να απαντήσει:

μέχρι πού θα αφήσουμε το κεφάλαιο να μας χρηματοδοτεί και από πού αρχίζει να μας ελέγχει;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 5

Η κοινωνική χρηματοδότηση δεν είναι τεχνικό ζήτημα.

Είναι **ζήτημα εξουσίας**.

- Όταν το χρήμα ελέγχει την κοινωνία, η κοινωνική οικονομία μαραζώνει.
- Όταν η κοινωνία ελέγχει το χρήμα, η κοινωνική οικονομία μπορεί να αναπνεύσει.

Οι μικροπιστώσεις, οι κοινωνικές επενδύσεις και οι συνεταιριστικές τράπεζες δεν είναι πανάκεια. Είναι όμως τα βασικά **εργαλεία άμυνας και αυτονομίας** απέναντι στην κυριαρχία του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Και αφήνουν ανοιχτό το πιο απαιτητικό ερώτημα για το επόμενο κεφάλαιο:

πώς διοικείται όλη αυτή η οικονομική δραστηριότητα χωρίς να χαθεί ο κοινωνικός της χαρακτήρας;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- OECD (1999), *Social Enterprises*, Organization for Economic Cooperation and Development, Paris.
- HM Government (1931), *Report of the Committee on Finance and Industry (Macmillan Report)*, CMND 3897, HMSO, London.
- Brinckerhoff, P. (2000), *Social Entrepreneurship*, John Wiley & Sons, New York.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 Διοίκηση, Δημοκρατία και Λήψη Αποφάσεων.

Ποιος αποφασίζει τελικά;

Η κοινωνική οικονομία δεν κρίνεται μόνο από το τι παράγει. Κρίνεται από το **πώς αποφασίζει**. Γιατί χωρίς δημοκρατική διοίκηση, ο κοινωνικός σκοπός κινδυνεύει να μείνει απλώς μια δήλωση προθέσεων.

Το βασικό ερώτημα είναι απλό και δύσκολο μαζί:

πώς διοικείς μια επιχείρηση χωρίς αφεντικό;

6.1 Η διοίκηση ως πεδίο εξουσίας

Στις κλασικές επιχειρήσεις, η διοίκηση είναι σαφής:

- οι μέτοχοι έχουν την εξουσία,
- το διοικητικό συμβούλιο υλοποιεί,
- οι εργαζόμενοι εκτελούν.

Η εξουσία ρέει από το κεφάλαιο προς την εργασία.

Στην κοινωνική οικονομία, αυτή η ροή **αντιστρέφεται ή διαχέεται**:

- τα μέλη είναι και ιδιοκτήτες,
- οι εργαζόμενοι συμμετέχουν στις αποφάσεις,
- η κοινότητα έχει λόγο.

Το ερώτημα γίνεται θεμελιακό:

μπορεί η εξουσία να μοιραστεί χωρίς να διαλυθεί η οργάνωση;

6.2 Δημοκρατική διοίκηση: αρχή και καθημερινός αγώνας

Η δημοκρατική διοίκηση δεν είναι απλώς κανόνας καταστατικού. Είναι **καθημερινή πρακτική**:

- γενικές συνελεύσεις,
- εκλεγμένα όργανα,
- συλλογική ευθύνη,
- λογοδοσία.

Η αρχή «ένα μέλος – μία ψήφος» μεταφέρει την ισότητα από τη θεωρία στη δομή.

Όμως εδώ δεν υπάρχει ρομαντισμός. Η δημοκρατία:

- καθυστερεί αποφάσεις,
- γεννά συγκρούσεις,
- απαιτεί χρόνο, παιδεία και συμμετοχή.

Το κρίσιμο ερώτημα είναι ωμό:

τι προτιμάμε; γρήγορες αποφάσεις χωρίς συμμετοχή ή αργές αποφάσεις με συλλογικό έλεγχο;

Η κοινωνική οικονομία επιλέγει συνειδητά το δεύτερο.

6.3 Ποια είναι τα όργανα λήψης αποφάσεων.

Στις περισσότερες μορφές κοινωνικής οικονομίας συναντάμε:

- Γενική Συνέλευση (ανώτατο όργανο),
- Διοικητικό Συμβούλιο (εκτελεστικό όργανο),
- Εποπτικό όργανο ή Επιτροπή Διαφάνειας.

Αυτή η διάκριση δεν είναι τυπική. Είναι μηχανισμός:

- ελέγχου της εξουσίας,
- αποφυγής συγκέντρωσης,
- διασφάλισης του κοινωνικού σκοπού.

Το ερώτημα εδώ είναι πρακτικό:

πώς ελέγχεις εκείνους που αποφασίζουν στο όνομα όλων;

6.4 Η σύγκρουση ως φυσικό στοιχείο της δημοκρατίας.

Στην κοινωνική οικονομία, η σύγκρουση δεν είναι παθολογία. Είναι **αναπόφευκτο στοιχείο της συλλογικής ζωής:**

- διαφορετικές ανάγκες,
- διαφορετικές εμπειρίες,
- διαφορετικές προτεραιότητες.

Το πρόβλημα δεν είναι αν θα υπάρξει σύγκρουση.

Το πρόβλημα είναι **πώς θα λυθεί.**

- με επιβολή;
- με αποχώρηση;
- ή με διάλογο και συμφωνία;

Η κοινωνική οικονομία επιλέγει το τρίτο, όχι επειδή είναι εύκολο, αλλά επειδή είναι το μόνο που δεν ακυρώνει τη συλλογικότητα.

6.5 Διοίκηση χωρίς επαγγελματικά στελέχη;

Ένα συχνό δίλημμα είναι το εξής:

πρέπει η κοινωνική επιχείρηση να διοικείται από επαγγελματικά στελέχη ή από τα ίδια τα μέλη;

Η εμπειρία δείχνει ότι:

- χωρίς γνώση, η επιχείρηση κινδυνεύει,
- χωρίς συμμετοχή, χάνεται ο κοινωνικός χαρακτήρας.

Άρα χρειάζεται **σύνθεση**:

- επαγγελματισμός στη λειτουργία,
- δημοκρατία στη στρατηγική.

Εδώ η κοινωνική οικονομία δοκιμάζει κάτι δύσκολο:

να ενώσει την τεχνοκρατία με τη δημοκρατία.

6.6 Λογοδοσία: σε ποιον δίνεις αναφορά;

Στις κλασικές επιχειρήσεις, η λογοδοσία είναι σαφής:

στους μετόχους.

Στην κοινωνική οικονομία, η λογοδοσία είναι **πολλαπλή**:

- στα μέλη,
- στους εργαζόμενους,
- στην κοινότητα,
- στους ωφελούμενους.

Αυτό δημιουργεί ένα σύνθετο αλλά υγιές πλέγμα ελέγχου.

Το κρίσιμο ερώτημα είναι: **πώς μετράς την επιτυχία όταν δεν την ορίζεις μόνο με το κέρδος;**

6.7 Όταν η δημοκρατία αδυνατίζει

Η κοινωνική οικονομία δεν είναι άτρωτη. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου:

- οι γενικές συνελεύσεις αδειάζουν,
- οι αποφάσεις συγκεντρώνονται,
- η συμμετοχή γίνεται τυπική.

Τότε η κοινωνική επιχείρηση αρχίζει να μοιάζει με κανονική επιχείρηση, μόνο που κρατά ακόμη το όνομα.

Το ερώτημα εδώ είναι προειδοποίηση: **πώς προστατεύεις τη δημοκρατία από τη ρουτίνα και την αδιαφορία;**

6.8 Διοίκηση, δημοκρατία και κοινωνικός σκοπός.

Η διοίκηση στην κοινωνική οικονομία δεν είναι τεχνική λειτουργία. Είναι **ηθικός και πολιτικός μηχανισμός:**

- προστατεύει τον σκοπό,
- ελέγχει το κέρδος,
- ορίζει τις προτεραιότητες.

Δεν υπάρχει «ουδέτερη διοίκηση».

Υπάρχει μόνο διοίκηση που υπηρετεί:

- είτε την κοινότητα,
- είτε τη συσσώρευση.

Η κοινωνική οικονομία επιλέγει το πρώτο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 6

Η κοινωνική οικονομία δεν είναι απλώς ένας άλλος τρόπος παραγωγής. Είναι **άλλος τρόπος άσκησης εξουσίας**.

Εκεί όπου:

- η αγορά συγκεντρώνει,
- το κράτος ιεραρχεί,

η κοινωνική οικονομία:

- μοιράζει,
- διαχέει,
- και λογοδοτεί.

Η δημοκρατία δεν είναι προσθήκη στην κοινωνική επιχείρηση.

Είναι το θεμέλιό της.

Και αφήνει ανοιχτό το πιο δύσκολο ερώτημα για το επόμενο κεφάλαιο:

πώς μετριέται η επιτυχία μιας επιχείρησης όταν δεν μετριέται μόνο σε ευρώ;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Dees, J. G. (2001), *The Meaning of Social Entrepreneurship*.
- Mort, G., Weerawardena, J. & Carnegie, K. (2003), "Social entrepreneurship: Towards conceptualisation", *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*.
- Mair, J. & Martí, I. (2006), "Social entrepreneurship research", *Journal of World Business*.
- Arthur, L., Scott Cato, M., Keenoy, T. & Smith, R. (2003), *Developing an operational definition of the social economy*, *Journal of Cooperative Studies*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7- Μέτρηση Κοινωνικού Αποτελέσματος, Ποιότητα Και Βιωσιμότητα

Πώς ξέρουμε ότι όλο αυτό δουλεύει πραγματικά;

Η κοινωνική οικονομία γεννιέται από ανάγκη, οργανώνεται με δημοκρατία, χρηματοδοτείται με δυσκολία και λειτουργεί μέσα σε διαρκή ένταση με το χρήμα. Όμως στο τέλος της ημέρας προκύπτει ένα αμείλικτο ερώτημα:

πώς ξέρουμε ότι παράγει πραγματικό κοινωνικό αποτέλεσμα και όχι απλώς καλές προθέσεις;

Χωρίς μέτρηση, η κοινωνική οικονομία κινδυνεύει:

- είτε να μετατραπεί σε ρητορική,
- είτε να χαθεί μέσα σε αριθμούς που δεν την εκφράζουν.

7.1 Γιατί το κοινωνικό αποτέλεσμα δεν μετριέται όπως το κέρδος.

Στον κλασικό καπιταλισμό η επιτυχία είναι απλή:

- περισσότερα έσοδα,
- μεγαλύτερο μερίδιο αγοράς,
- υψηλότερα κέρδη.

Στην κοινωνική οικονομία, αυτά **δεν αρκούν**. Μια επιχείρηση μπορεί να είναι κερδοφόρα και ταυτόχρονα:

- να αναπαράγει αποκλεισμούς,
- να υποβαθμίζει την εργασία,
- να βλάπτει το περιβάλλον.

Άρα το ερώτημα γίνεται:

τι ακριβώς μετράμε όταν μιλάμε για επιτυχία στην κοινωνική οικονομία;

Η απάντηση είναι:

μετράμε **αλλαγές στη ζωή των ανθρώπων και της κοινότητας**, όχι μόνο στο ταμείο.

7.2 Τι είναι το κοινωνικό αποτέλεσμα.

Το κοινωνικό αποτέλεσμα δεν είναι αφηρημένη έννοια. Μπορεί να αφορά:

- νέες θέσεις αξιοπρεπούς εργασίας,
- ένταξη ευάλωτων ομάδων,
- πρόσβαση σε βασικά αγαθά,
- περιβαλλοντική προστασία,
- ενίσχυση της κοινότητας.

Οι πρώτοι συστηματικοί ορισμοί της κοινωνικής επιχείρησης τόνισαν ότι το αποτέλεσμα δεν μπορεί να είναι μόνο οικονομικό (*Dees, 2001· Mort et al., 2003*).

Όμως εδώ προκύπτει το δύσκολο ερώτημα:

πώς αποδεικνύεις ότι αυτό το αποτέλεσμα είναι πραγματικό και όχι απλώς διακηρυγμένο;

7.3 Δείκτες κοινωνικού αποτελέσματος: το πρόβλημα των αριθμών.

Για να απαντηθεί αυτό, αναπτύχθηκαν δείκτες κοινωνικού αποτελέσματος. Αυτοί μπορεί να αφορούν:

- αριθμό ωφελούμενων,
- διάρκεια απασχόλησης,
- μείωση αποκλεισμού,
- περιβαλλοντικό αποτύπωμα,
- πρόσβαση σε υπηρεσίες.

Όμως οι δείκτες έχουν ένα όριο:

μετρούν το μετρήσιμο, όχι πάντα το σημαντικό.

Η εμπιστοσύνη, η αξιοπρέπεια, η συμμετοχή, δεν αποτυπώνονται εύκολα σε ποσοστά.

Το ερώτημα παραμένει:

πόση από την κοινωνική αλλαγή χωρά σε πίνακες και γραφήματα;

7.4 Ποιότητα: όχι μόνο “καλό προϊόν”, αλλά “καλός τρόπος παραγωγής”.

Στην κοινωνική οικονομία η ποιότητα έχει διπλή σημασία:

1. ποιότητα προϊόντος ή υπηρεσίας,
2. ποιότητα των σχέσεων που τη γεννούν.

Μια κοινωνική επιχείρηση αποτυγχάνει ποιοτικά όταν:

- εκμεταλλεύεται εργασία,
- παραβιάζει τη δημοκρατία,
- αποκλείει τη συμμετοχή, ακόμη κι αν το προϊόν της είναι άριστο.

Η ποιότητα εδώ δεν είναι τεχνικό ζήτημα. Είναι **ηθικό και κοινωνικό**.

Το κρίσιμο ερώτημα:

μπορεί κάτι να είναι “ποιοτικό” όταν παράγεται με άδικους όρους;

7.5 Βιωσιμότητα: επιβίωση χωρίς απώλεια ταυτότητας.

Η βιωσιμότητα είναι η πιο επικίνδυνη λέξη της κοινωνικής οικονομίας. Γιατί συχνά χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει:

- εκπτώσεις στον κοινωνικό σκοπό,
- συγκέντρωση εξουσίας,
- εμπορευματοποίηση.

Η κοινωνική επιχείρηση όμως δεν είναι βιώσιμη όταν:

- απλώς πληρώνει τα έξοδά της, αλλά όταν:
- συνεχίζει να υπηρετεί τον λόγο για τον οποίο γεννήθηκε.

Το θεμελιακό ερώτημα εδώ είναι:

μέχρι πού μπορείς να προσαρμοστείς χωρίς να μεταμορφωθείς σε αυτό που ήθελες να αλλάξεις;

7.6 Η παγίδα της “επιτυχίας”!!!

Υπάρχει μια λιγότερο συζητημένη παγίδα:
η κοινωνική επιχείρηση που «πετυχαίνει».

Μεγαλώνει, επεκτείνεται, μπαίνει σε νέες αγορές. Και τότε:

- αυξάνει την ιεραρχία,
- μειώνει τη συμμετοχή,
- συγκεντρώνει αποφάσεις,
- κυνηγά αποδόσεις.

Κάπου εκεί γεννιέται το πιο οξύ ερώτημα:

μπορείς να μεγαλώσεις χωρίς να χάσεις το μέτρο;

Η ιστορία δείχνει ότι αυτό δεν είναι αυτονόητο.

7.7 Ποιον τελικά λογοδοτεί η κοινωνική επιχείρηση.

Η κοινωνική επιχείρηση δεν λογοδοτεί μόνο:

- στους εργαζόμενους,
- ούτε μόνο στα μέλη,
- ούτε μόνο στους χρηματοδότες.

Λογοδοτεί:

- στην κοινότητα,
- στους ωφελούμενους,
- στο περιβάλλον,
- και στον ίδιο της τον σκοπό.

Αυτό δημιουργεί μια **πολυδιάστατη ευθύνη**, που καμία κλασική επιχείρηση δεν έχει.

Το τελικό ερώτημα είναι:

πώς αντέχεις όταν πρέπει να δίνεις λόγο σε τόσους πολλούς ταυτόχρονα;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 7

Η κοινωνική οικονομία δεν αρκεί να λέει ότι είναι “καλή”. Πρέπει να το **αποδεικνύει**:

- με το αποτέλεσμα,
- με την ποιότητα,
- με τη διάρκεια.

Η μέτρηση δεν είναι εχθρός της κοινωνικής οικονομίας. Είναι ο **καθρέφτης της**. Αρκεί να μη γίνει τύραννος.

Η ποιότητα δεν είναι απλώς τεχνικό ζήτημα. Είναι ο τρόπος που η κοινωνική οικονομία σέβεται τον άνθρωπο.

Η βιωσιμότητα δεν είναι απλώς επιβίωση. Είναι η ικανότητα να **μένεις πιστός στον λόγο ύπαρξής σου μέσα στον χρόνο**.

Και έτσι ανοίγει το επόμενο, αναπόφευκτο ερώτημα:

ποια είναι τελικά η σχέση της κοινωνικής οικονομίας με το κράτος, την πολιτική και τις δημόσιες πολιτικές;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Dees, J. G. (2001), *The Meaning of Social Entrepreneurship*.
- Mort, G., Weerawardena, J. & Carnegie, K. (2003), “Social entrepreneurship: Towards conceptualisation”, *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*.
- Haugh, H. (2005), “A research agenda for social entrepreneurship”, *Social Enterprise Journal*.
- Mair, J. & Martí, I. (2006), “Social entrepreneurship research”, *Journal of World Business*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

Συνεργασία, Ένταση ή Υποκατάσταση;

Η κοινωνική οικονομία δεν λειτουργεί στο κενό. Αναπτύσσεται μέσα σε κράτη, νόμους, δημόσιες πολιτικές, χρηματοδοτήσεις και ρυθμίσεις. Από την πρώτη στιγμή τίθεται ένα ερώτημα που δεν είναι τεχνικό αλλά βαθιά πολιτικό:

το κράτος είναι σύμμαχος της κοινωνικής οικονομίας, αντίπαλος ή μήπως τη χρησιμοποιεί για να αποσυρθεί;

Η απάντηση δεν είναι μία. Διαφέρει από χώρα σε χώρα, από εποχή σε εποχή και από πολιτική επιλογή σε πολιτική επιλογή.

8.1 Το κράτος ως ιστορικός ρυθμιστής της κοινωνικής προστασίας

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το ευρωπαϊκό κράτος πρόνοιας ανέλαβε ρόλο κεντρικού εγγυητή:

- της εργασίας,
- της υγείας,
- της ασφάλισης,
- της κοινωνικής φροντίδας.

Σε αυτή τη φάση, η κοινωνική οικονομία:

- δεν εξαφανίστηκε,
- αλλά δεν ήταν ο βασικός πυλώνας κοινωνικής προστασίας.

Το κράτος λειτουργούσε ως **καθολικός μηχανισμός ασφάλειας**.

Το ιστορικό ερώτημα όμως παραμένει:

τι συμβαίνει όταν το κράτος αρχίζει να αποσύρεται από αυτόν τον ρόλο;

8.2 Η μετατόπιση των τελευταίων δεκαετιών.

Από τη δεκαετία του 1980 και μετά, σε πολλές χώρες:

- περιορίστηκαν οι δημόσιες δαπάνες,
- απορρυθμίστηκε η εργασία,
- ιδιωτικοποιήθηκαν βασικές υπηρεσίες.

Η κοινωνική οικονομία άρχισε να προβάλλεται ως:

- «ευέλικτη λύση»,
- «καινοτόμος απάντηση»,
- «κίνητρο ενεργοποίησης της κοινωνίας».

Σε αυτό το σημείο γεννιέται το κρίσιμο ερώτημα:

η κοινωνική οικονομία ενισχύεται ή εργαλειοποιείται;

8.3 Συνεργασία: όταν κράτος και κοινωνική οικονομία δουλεύουν μαζί.

Υπάρχουν περιπτώσεις όπου η σχέση είναι πραγματικά συνεργατική:

- το κράτος δημιουργεί θεσμικό πλαίσιο,
- προσφέρει χρηματοδότηση εκκίνησης,
- αναγνωρίζει τον κοινωνικό ρόλο,
- χωρίς να ελέγχει την αυτονομία.

Σε τέτοια μοντέλα, η κοινωνική οικονομία:

- καλύπτει τοπικές ανάγκες,
- φέρνει συμμετοχή πολιτών,
- λειτουργεί συμπληρωματικά στις δημόσιες υπηρεσίες (*OECD, 1999*).

Το ερώτημα εδώ είναι:

ποια είναι τα όρια της συνεργασίας χωρίς απώλεια αυτονομίας;

8.4 Ένταση: όταν οι λογικές συγκρούονται

Η κοινωνική οικονομία βασίζεται:

- στη συμμετοχή,
- στη δημοκρατία,
- στη συλλογική ιδιοκτησία.

Το κράτος λειτουργεί:

- ιεραρχικά,
- με κανόνες διοίκησης,
- με πολιτικό έλεγχο.

Οι δύο λογικές συχνά **συγκρούονται**:

- στη γραφειοκρατία,
- στους ελέγχους,
- στους ρυθμούς λήψης αποφάσεων,
- στη διαχείριση πόρων.

Η ένταση δεν είναι παθολογία. Είναι **σύγκρουση δύο διαφορετικών τρόπων οργάνωσης της εξουσίας**.

Το ερώτημα γίνεται:

πώς συνεργάζεσαι με έναν μηχανισμό χωρίς να απορροφηθείς από αυτόν;

8.5 Υποκατάσταση: η πιο επικίνδυνη εκδοχή.

Η πιο προβληματική εκδοχή είναι όταν η κοινωνική οικονομία:

- δεν συνεργάζεται με το κράτος,
- αλλά **καλείται να το αντικαταστήσει.**

Εδώ εμφανίζεται η πολιτική της “Big Society” στη Βρετανία, όπου η κοινωνία καλείται να καλύψει:

- κοινωνικές υπηρεσίες,
- φροντίδα,
- στήριξη ευάλωτων ομάδων,
χωρίς αντίστοιχη μεταφορά πόρων (*Toynbee, 2010*).

Η κριτική είναι σαφής:

αυτό δεν είναι κοινωνική οικονομία. Είναι **μεταφορά κοινωνικού κόστους χωρίς κοινωνική εξουσία.**

8.6 Η κοινωνική οικονομία ως «μαξιλάρι» του συστήματος.

Σε ορισμένα πλαίσια, η κοινωνική οικονομία χρησιμοποιείται:

- για να απορροφήσει την ανεργία,
- για να ηρεμήσει κοινωνικές εντάσεις,
- για να διαχειριστεί αποκλεισμένους πληθυσμούς.

Χωρίς να αλλάζει:

- η δομή της ιδιοκτησίας,
- η κατανομή πλούτου,
- ο έλεγχος της οικονομίας.

Σε αυτή την εκδοχή, η κοινωνική οικονομία λειτουργεί ως **παράπλευρη πολιτική του νεοφιλελευθερισμού** (Graefe, 2007).

Το κρίσιμο ερώτημα εδώ είναι:

αλλάζουμε το σύστημα ή απλώς το κάνουμε πιο ανεκτό;

8.7 Δημόσιες πολιτικές: εργαλείο ενίσχυσης ή ελέγχου;

Οι δημόσιες πολιτικές μπορούν:

- να ενισχύσουν την κοινωνική οικονομία,
- ή να τη μετατρέψουν σε εξαρτώμενο μηχανισμό.

Όταν οι πολιτικές:

- επιβάλλουν στόχους χωρίς συμμετοχή,
- χρηματοδοτούν χωρίς σταθερότητα,
- αλλάζουν με κάθε κυβέρνηση,

τότε η κοινωνική οικονομία ζει σε μόνιμη αβεβαιότητα.

Το ερώτημα είναι κομβικό:

πώς χτίζεις κοινωνική αυτονομία πάνω σε ασταθές πολιτικό έδαφος;

8.8 Κράτος, κοινωνία και όρια ευθύνης.

Η κοινωνική οικονομία δεν μπορεί:

- να υποκαταστήσει πλήρως το κράτος,
- ούτε να λειτουργεί ανεξάρτητα από αυτό.

Χρειάζεται:

- κράτος που εγγυάται δικαιώματα,
- και κοινωνία που οργανώνεται συλλογικά.

Το ένα χωρίς το άλλο οδηγεί:

- είτε σε αυταρχισμό,
- είτε σε εγκατάλειψη.

Το τελικό ερώτημα του κεφαλαίου είναι θεμελιακό:

πώς μοιράζεται η ευθύνη για τη ζωή ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 8

Η κοινωνική οικονομία δεν είναι ούτε προέκταση του κράτους, ούτε υποκατάστατό του. Είναι **τρίτος πόλος** ανάμεσα:

- στην αγορά,
- και στη δημόσια εξουσία.

Όταν το κράτος:

- στηρίζει χωρίς να ελέγχει, χρηματοδοτεί χωρίς να χειραγωγεί, ρυθμίζει χωρίς να πνίγει, τότε η κοινωνική οικονομία μπορεί να ανθίσει.

Όταν όμως:

- το κράτος αποσύρεται, μετακυλίζει ευθύνες, και χρησιμοποιεί την κοινωνία ως φθηνό υποκατάστατο, τότε η κοινωνική οικονομία κινδυνεύει να γίνει **άλλοθι πολιτικής εγκατάλειψης**.

Και έτσι ανοίγει το επόμενο μεγάλο πεδίο του βιβλίου:

πώς όλα αυτά εκφράζονται στην πράξη μέσα από πραγματικά παραδείγματα;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- OECD (1999), *Social Enterprises*, Organization for Economic Cooperation and Development, Paris.
- Graefe, P. (2007), *Social economy policies as flanking for neoliberalism: transnational policy solutions, emergent contradictions, local alternatives*.
- Toynbee, P. (2010), “Big society is a big fat lie – just follow the money”, *The Guardian*.
- Haugh, H. & Kitson, M. (2007), “The Third Way and the Third Sector”, *Cambridge Journal of Economics*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9- Mondragon, Giotto, Enercoop.

Τι σημαίνει Κοινωνική Οικονομία στην Πράξη!!!

Μέχρι εδώ μιλήσαμε για αρχές, αξίες, θεσμούς, χρηματοδότηση, δημοκρατία και κοινωνικό αποτέλεσμα. Όμως όλα αυτά μένουν λόγια αν δεν απαντηθεί το πιο σκληρό ερώτημα:

υπάρχουν στην πράξη συστήματα κοινωνικής οικονομίας που να στέκονται, να μεγαλώνουν και να αντέχουν στον χρόνο;

Η απάντηση είναι: ναι.

Όχι πολλά, όχι τέλεια — αλλά υπαρκτά. Και γι' αυτό πολύτιμα.

Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζουμε τρία διαφορετικά μοντέλα:

- **Mondragon** (Βάσκοι, βιομηχανία – τράπεζες – γνώση),
- **Giotto** (Ιταλία, κοινωνική εργασία – κοινωνική ένταξη),
- **Enercoop** (Γαλλία, ενέργεια – πολίτες – οικολογία).

Τρία διαφορετικά πεδία. Ένας κοινός πυρήνας:
η οικονομία στην υπηρεσία της κοινότητας.

9.1 Mondragon – Όταν οι εργάτες κατέχουν τη βιομηχανία.

Ο συνεταιριστικός όμιλος **Mondragon** γεννήθηκε το 1956 στη Χώρα των Βάσκων. Δεν ξεκίνησε ως επιχειρηματικό σχέδιο. Ξεκίνησε ως **εκπαιδευτικό και κοινωνικό εγχείρημα** σε μια φτωχή, κατεστραμμένη από τον εμφύλιο περιοχή.

Σήμερα περιλαμβάνει:

- βιομηχανίες,
- αλυσίδες λιανικής,
- τράπεζα,
- πανεπιστήμιο,
- ερευνητικά κέντρα,
με δεκάδες χιλιάδες εργαζόμενους-μέλη.

Τι το κάνει κοινωνική οικονομία;

- Οι εργαζόμενοι είναι **συνεταιριστικά μέλη και ιδιοκτήτες**.
- Κάθε μέλος έχει **μία ψήφο**.
- Τα κέρδη:
 - επανεπενδύονται,
 - στηρίζουν νέα συνεταιριστικά εγχειρήματα,
 - χρηματοδοτούν κοινωνικές δομές.

Το κρίσιμο ερώτημα που απαντά το Mondragon:

μπορεί να υπάρξει βαριά βιομηχανία χωρίς καπιταλιστές ιδιοκτήτες;

Η απάντηση είναι: ναι, αλλά:

- με συνεχή πειθαρχία στη δημοκρατία,
- με εσωτερική αναδιανομή,
- με αυστηρούς κανόνες συλλογικής ευθύνης.

9.2 Giotto – Όταν η εργασία γίνεται εργαλείο κοινωνικής ένταξης.

Η **Cooperativa Giotto** στην Ιταλία ανήκει στον χώρο των κοινωνικών συνεταιρισμών τύπου B. Δημιουργήθηκε για να εντάξει στην εργασία:

- πρώην κρατούμενους,
- άτομα με εξαρτήσεις,
- ανθρώπους που το σύστημα είχε ήδη απορρίψει.

Δραστηριοποιείται σε:

- καθαριότητα,
- εστίαση,
- τεχνικές υπηρεσίες,
- παραγωγικές μονάδες.

Γιατί είναι κοινωνική επιχείρηση με αυστηρό ορισμό;

- Ο κοινωνικός σκοπός είναι η **καρδιά της ύπαρξής της**, όχι παράπλευρο έργο.
- Η εργασία λειτουργεί ως **μέσο επανένταξης**, όχι ως εργαλείο εκμετάλλευσης.
- Τα κέρδη δεν διανέμονται σε μετόχους, αλλά στηρίζουν νέες θέσεις εργασίας ένταξης.

Το κρίσιμο ερώτημα που απαντά το Giotto:

μπορεί η επιχείρηση να λειτουργεί ταυτόχρονα ως οικονομικός και κοινωνικός μηχανισμός αποκατάστασης;

Η εμπειρία του Giotto δείχνει ότι μπορεί — με κόστος, κόπο και συνεχή παιδαγωγική δουλειά.

9.3 Enercoop – Όταν η ενέργεια περνά στα χέρια των πολιτών.

Η **Enercoop** στη Γαλλία είναι συνεταιριστικός πάροχος ηλεκτρικής ενέργειας που βασίζεται:

- σε ανανεώσιμες πηγές,
- σε συνεταιριστική ιδιοκτησία,
- σε συμμετοχή πολιτών.

Οι καταναλωτές δεν είναι απλώς πελάτες. Είναι:

- μέλη,
- συνιδιοκτήτες,
- συμμετοχοί στις αποφάσεις.

Γιατί είναι κρίσιμο παράδειγμα;

Διότι η ενέργεια είναι:

- στρατηγικός τομέας,
- πυρήνας της οικονομίας,
- βάση της καθημερινής ζωής.

Η Enercoop δείχνει ότι:

η ενεργειακή παραγωγή μπορεί να οργανωθεί χωρίς μεγάλους ενεργειακούς ομίλους.

Το κρίσιμο ερώτημα που απαντά:

μπορεί μια κοινωνία να πάρει πίσω τον έλεγχο των βασικών της υποδομών;

9.4 Τι κοινό έχουν αυτά τα τρία τόσο διαφορετικά παραδείγματα.

Παρά τις τεράστιες διαφορές τους, τα τρία μοντέλα μοιράζονται πέντε θεμέλια:

- 1. Συλλογική ιδιοκτησία**
- 2. Δημοκρατική λήψη αποφάσεων**
- 3. Περιορισμένη διανομή κέρδους**
- 4. Κοινωνικός σκοπός ως πυρήνας**
- 5. Μακροχρόνια στρατηγική και όχι ευκαιριακή δράση**

Δεν πρόκειται για “πρότζεκτ”. Πρόκειται για **θεσμούς ζωής**.

9.5 Δεν είναι ουτοπίες – έχουν αντιφάσεις.

Κανένα από αυτά τα παραδείγματα δεν είναι τέλειο:

- Το Mondragon έχει δεχθεί κριτική για εσωτερικές ανισότητες.
- Το Giotto παλεύει συνεχώς με χρηματοδοτήσεις και πίεση αγορών.
- Η Enercoop συγκρούεται με μεγάλα ενεργειακά συμφέροντα.

Ακριβώς γι' αυτό είναι πολύτιμα:

δεν δείχνουν έναν ιδανικό κόσμο, αλλά έναν δύσκολο εναλλακτικό δρόμο.

Το ερώτημα εδώ γίνεται πιο γειωμένο:

προτιμάμε καθαρές θεωρίες ή ατελείς πράξεις που αλλάζουν κάτι πραγματικό;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 9

Η κοινωνική οικονομία στην πράξη:

- δεν είναι ρομαντική,
- δεν είναι εύκολη,
- δεν είναι χωρίς κόστος.

Είναι όμως **υπαρκτή**.

Το Mondragon δείχνει ότι η εργασία μπορεί να κατέχει τη βιομηχανία.

Το Giotto δείχνει ότι η εργασία μπορεί να ξαναφτιάχνει ανθρώπους.

Η Enercoop δείχνει ότι η ενέργεια μπορεί να περάσει στην κοινωνία.

Και όλα μαζί απαντούν στο ίδιο θεμελιακό ερώτημα:

η οικονομία θα ανήκει σε λίγους ή στους πολλούς;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- MONDRAGON Corporation (2020), *Mondragon Cooperative Corporation*.
- OECD (1999), *Social Enterprises*, Paris.
- Arthur, L., Scott Cato, M., Keenoy, T. & Smith, R. (2003), *Developing an operational definition of the social economy*.
- DTI (2002), *Social Enterprise: A Strategy for Success*, London.
- Enercoop (2020), *Le fournisseur d'électricité vraiment verte, locale et citoyenne*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10 - Δυνατότητες, Εμπόδια και Προοπτικές στην Ελλάδα.

Η κοινωνική οικονομία στην Ελλάδα δεν γεννήθηκε από ακαδημαϊκά σχέδια. Γεννήθηκε μέσα σε:

- ανεργία,
- χρεοκοπία,
- κοινωνική αποσύνθεση,
- αποδυνάμωση του κράτους πρόνοιας.

Μετά το 2010, η κοινωνία βρέθηκε μπροστά σε ένα δίλημμα επιβίωσης:

ή θα περιμένουμε τη σωτηρία “από πάνω” ή θα οργανώσουμε μόνοι μας δομές ζωής “από κάτω”;

Εκεί ακριβώς αρχίζει η σύγχρονη ιστορία της κοινωνικής οικονομίας στην Ελλάδα.

10.1 Οι ρίζες πριν την κρίση: συνεταιρισμοί χωρίς σταθερά θεμέλια.

Η Ελλάδα είχε συνεταιρισμούς ήδη από τον 20ό αιώνα, κυρίως:

- αγροτικούς,
- πιστωτικούς,
- καταναλωτικούς.

Όμως μεγάλο μέρος αυτής της ιστορίας:

- συνδέθηκε με κρατισμό,
- πελατειακές σχέσεις,
- κομματικό έλεγχο,
- κακή διοίκηση.

Αποτέλεσμα:

ο συνεταιρισμός ταυτίστηκε στη συνείδηση πολλών με αποτυχία και διαφθορά.

Αυτό άφησε ένα βαθύ τραύμα εμπιστοσύνης, που η σύγχρονη κοινωνική οικονομία καλείται ακόμη να θεραπεύσει.

Το κρίσιμο ιστορικό ερώτημα είναι:

πώς ξαναχτίζεις συλλογική οικονομία σε μια κοινωνία που έχει καεί από ψευδο-συλλογικότητες;

10.2 Η έκρηξη της κοινωνικής οικονομίας μετά το 2010.

Μετά την οικονομική κατάρρευση:

- η ανεργία εκτινάχθηκε,
- οι μισθοί κατέρρευσαν,
- το κράτος πρόνοιας συρρικνώθηκε.

Τότε εμφανίστηκαν:

- κοινωνικά παντοπωλεία,
- κοινωνικά ιατρεία,
- συνεταιρισμοί εργασίας,
- ενεργειακές κοινότητες,
- κοινωνικά καφενεία,
- δομές αλληλεγγύης.

Δεν ήταν μόδα. Ήταν **μηχανισμοί επιβίωσης με συλλογικό τρόπο.**

Το ερώτημα εκείνης της περιόδου ήταν ωμό:

θα πεινάσουμε μόνοι ή θα σταθούμε μαζί;

10.3 Το θεσμικό πλαίσιο: αναγκαίο αλλά ασταθές.

Η θεσμοθέτηση της κοινωνικής οικονομίας ήρθε σχετικά αργά και αποσπασματικά. Οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (ΚΟΙΝΣΕΠ) έδωσαν για πρώτη φορά:

- νομική υπόσταση,
- πρόσβαση σε προγράμματα,
- δυνατότητα σύμβασης με το δημόσιο.

Όμως το πλαίσιο παραμένει:

- γραφειοκρατικό,
- συνεχώς μεταβαλλόμενο,
- συχνά ασύμβατο με την καθημερινότητα των συλλογικών εγχειρημάτων.

Το κρίσιμο ερώτημα εδώ είναι:

το κράτος δημιουργεί πεδίο ανάπτυξης ή απλώς φακέλους και μητρώα;

10.4 Τα μεγάλα εμπόδια της ελληνικής πραγματικότητας.

Η κοινωνική οικονομία στην Ελλάδα συγκρούεται με τέσσερα βαριά εμπόδια:

1. Έλλειψη πρόσβασης σε χρηματοδότηση

Οι τράπεζες σχεδόν απουσιάζουν.

Τα προγράμματα είναι:

- ασταθή,
- ανταγωνιστικά,
- γεμάτα όρους.

2. Έλλειψη διοικητικής παιδείας

Πολλές ομάδες έχουν:

- όραμα,
- διάθεση,
- κοινωνικό σκοπό,

αλλά δεν έχουν:

- γνώσεις διοίκησης,
- λογιστικής,
- στρατηγικού σχεδιασμού.

3. Κουλτούρα καχυποψίας

Μετά από δεκαετίες κρατισμού:

- το “συλλογικό” συχνά ακούγεται ύποπτο,
- και το “συνεταιρίζομαι” ακούγεται ριψοκίνδυνο.

4. Θεσμική ασυνέχεια

Κάθε κυβερνητική αλλαγή:

- αλλάζει προγράμματα,
- ακυρώνει πλαίσια,
- ανατρέπει σταθερότητα.

Το ερώτημα εδώ γίνεται πολιτικό:

πώς χτίζεις μακροχρόνια κοινωνική οικονομία σε χώρα με βραχυκύκλωμα θεσμών;

10.5 Οι πραγματικές δυνατότητες της Ελλάδας.

Κι όμως, παρά τα εμπόδια, η Ελλάδα έχει **μοναδικά πλεονεκτήματα** για κοινωνική οικονομία:

- ισχυρές τοπικές κοινότητες,
- έντονη οικογενειακή και κοινωνική συνοχή,
- πλούσιο φυσικό περιβάλλον,
- πρωτογενή τομέα,
- τουρισμό,
- πολιτισμό,
- ενέργεια από ΑΠΕ.

Πεδία με τεράστιο δυναμικό:

- ενεργειακές κοινότητες,
- αγροδιατροφικοί συνεταιρισμοί,
- κοινωνική φροντίδα ηλικιωμένων,
- κοινωνικός τουρισμός,
- τοπικές πολιτιστικές παραγωγές.

Το ερώτημα είναι καθοριστικό:

θα τα παραδώσουμε σε λίγους επενδυτές ή θα τα κρατήσουν οι κοινότητες;

10.6 Η κοινωνική οικονομία ως ανάχωμα στην ερημοποίηση.

Η κοινωνική οικονομία στην Ελλάδα δεν αφορά μόνο την ανεργία. Αφορά:

- εγκαταλελειμμένα χωριά,
- αποψίλωση της υπαίθρου,
- συγκέντρωση πληθυσμού,
- κοινωνική μοναξιά.

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις μπορούν να λειτουργήσουν:

- ως ανάχωμα ερημοποίησης,
- ως μηχανισμοί επιστροφής νέων,
- ως παραγωγικά κύτταρα τοπικής ζωής.

Το κρίσιμο ερώτημα εδώ είναι υπαρξιακό:

Θα αφήσουμε τη χώρα να αδειάσει ή θα την ξανακατοικήσουμε συλλογικά;

10.7 Προοπτικές: τρία πιθανά σενάρια.

1. Σενάριο στασιμότητας

Η κοινωνική οικονομία μένει:

- μικρή,
- περιθωριακή,
- εξαρτημένη από προγράμματα.

2. Σενάριο εργαλειοποίησης

Χρησιμοποιείται:

- για να καλύπτει τρύπες του κράτους,
- χωρίς εξουσία,
- χωρίς χρηματοδοτική αυτονομία.

3. Σενάριο πραγματικής ενδυνάμωσης

Δημιουργείται:

- σταθερό θεσμικό πλαίσιο,
- κοινωνική χρηματοδότηση,
- εκπαίδευση στη συλλογική διοίκηση,
- δίκτυα μεταξύ εγχειρημάτων.

Μόνο το τρίτο σενάριο δικαιολογεί να μιλάμε για **κοινωνική οικονομία με βάθος**.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 10

Η κοινωνική οικονομία στην Ελλάδα:

- δεν είναι πολυτέλεια,
- δεν είναι μόδα,
- δεν είναι θεωρία.

Είναι **ιστορική αναγκαιότητα** σε μια κοινωνία που βγήκε τραυματισμένη από αλλεπάλληλες κρίσεις.

Όμως δεν θα προκύψει αυτόματα.

Θέλει:

- γνώση,
- σταθερούς θεσμούς,
- κοινωνική εμπιστοσύνη,
- και πολιτική βούληση.

Και πάνω απ' όλα θέλει ανθρώπους που να απαντούν καθημερινά στο πιο δύσκολο ερώτημα του βιβλίου:

Θα περιμένουμε την οικονομία να μας σώσει ή θα τη χτίσουμε μόνοι μας;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11 Το Μέλλον με Επίκεντρο Τεχνολογία, Κλίμα Και Νέες Κοινότητες.

Η κοινωνική οικονομία γεννήθηκε από ανάγκες του παρελθόντος: φτώχεια, αποκλεισμό, ανεργία, αποσύνθεση κοινοτήτων. Το μέλλον όμως δεν θα της ζητήσει να απαντήσει στα ίδια ακριβώς ερωτήματα. Θα της ζητήσει να σταθεί απέναντι σε **τρία τεράστια κύματα αλλαγής:**

- την τεχνολογική ανατροπή,
- την κλιματική κρίση,
- και τη διάλυση–επανασύνθεση των κοινοτήτων.

Το ερώτημα δεν είναι αν αυτά έρχονται. Είναι:

θα περάσουν από πάνω μας ή θα τα οργανώσουμε συλλογικά;

11.1 Τεχνολογία: απελευθέρωση ή νέα συγκέντρωση εξουσίας;

Η ψηφιακή τεχνολογία παρουσιάστηκε ως υπόσχεση ελευθερίας:

- ελεύθερη γνώση,
- εύκολη συνεργασία,
- παγκόσμια δικτύωση.

Στην πράξη όμως βλέπουμε και το αντίθετο:

- συγκέντρωση δεδομένων σε λίγες πλατφόρμες,
- αλγοριθμικό έλεγχο της εργασίας,
- ψηφιακή επιτήρηση.

Η κοινωνική οικονομία καλείται να απαντήσει:

η τεχνολογία θα υπηρετεί την κοινότητα ή η κοινότητα θα υπηρετεί την τεχνολογία;

Πεδία όπου ήδη διαμορφώνεται αυτή η σύγκρουση:

- συνεταιριστικές ψηφιακές πλατφόρμες,
- ανοιχτό λογισμικό,
- κοινοτικά δίκτυα,
- συλλογική διαχείριση δεδομένων.

Το διακύβευμα είναι ξεκάθαρο:

ή ψηφιακή δημοκρατία ή ψηφιακή φεουδαρχία.

11.2 Κλίμα και περιβάλλον: όταν η οικονομία συγκρούεται με τα όρια της φύσης.

Η κλιματική κρίση δεν είναι “ένα ακόμη πρόβλημα”. Είναι το **όριο όλων των οικονομικών μοντέλων**. Ό,τι βασίζεται:

- στην υπερεκμετάλλευση,
- στη διαρκή μεγέθυνση,
- στη λογική “παίρνουμε και φεύγουμε”,

οδεύει σε αδιέξοδο.

Η κοινωνική οικονομία εδώ δεν έχει πολυτέλεια ουδετερότητας. Ή θα γίνει:

- πυρήνας της οικολογικής μετάβασης,
ή
- θα παρασυρθεί από τη γενική κατάρρευση.

Πεδία-κλειδιά:

- ενεργειακές κοινότητες,
- τοπικά δίκτυα τροφής,
- κυκλική οικονομία,
- κοινόχρηστοι φυσικοί πόροι.

Το ερώτημα εδώ είναι αμείλικτο:

μπορεί να υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη σε έναν οικολογικά κατεστραμμένο κόσμο;

Η απάντηση της ιστορίας μέχρι τώρα είναι: **όχι**.

11.3 Νέες κοινότητες σε έναν κόσμο διάλυσης.

Η παραδοσιακή κοινότητα:

- χωριό,
- γειτονιά,
- τόπος εργασίας,
έχει σε μεγάλο βαθμό διαρραγεί.

Στη θέση της αναδύονται:

- ψηφιακές κοινότητες,
- κοινότητες ενδιαφέροντος,
- υβριδικά δίκτυα τόπου και διαδικτύου.

Η κοινωνική οικονομία δεν μπορεί να βασιστεί μόνο:

- σε γεωγραφική εγγύτητα,
αλλά πρέπει να μάθει να οργανώνεται και σε:
- δίκτυα,
- πλατφόρμες,
- διακρατικές συνεργασίες.

Το κρίσιμο ερώτημα:

πώς χτίζεις συλλογικότητα σε έναν κόσμο ατομικοποίησης;

11.4 Εργασία στο μέλλον: αυτοματοποίηση, τεχνητή νοημοσύνη και νόημα.

Η αυτοματοποίηση και η τεχνητή νοημοσύνη:

- αλλάζουν το περιεχόμενο της εργασίας,
- εξαφανίζουν επαγγέλματα,
- δημιουργούν νέες μορφές επισφάλειας.

Η κοινωνική οικονομία δεν καλείται απλώς να “δημιουργήσει θέσεις”. Καλείται να απαντήσει:

ποια εργασία αξίζει να υπάρχει σε έναν αυτοματοποιημένο κόσμο;

Το νόημα της εργασίας επανέρχεται στο κέντρο:

- όχι μόνο τι παράγουμε,
- αλλά γιατί το παράγουμε,
- και για ποιον.

11.5 Από την τοπική κοινωνία στα παγκόσμια δίκτυα.

Η κοινωνική οικονομία ξεκίνησε:

- τοπική,
- μικρή,
- κοινοτική.

Το μέλλον όμως την ωθεί:

- σε διεθνείς συνεργασίες,
- σε ανταλλαγή τεχνογνωσίας,
- σε κοινές υποδομές.

Δίκτυα ενέργειας, τροφής, δεδομένων, γνώσης μπορούν να οργανωθούν:

- πέρα από σύνορα,
- έξω από πολυεθνικά μονοπώλια.

Το ερώτημα εδώ αλλάζει κλίμακα:

μπορεί να υπάρξει παγκόσμια κοινότητα χωρίς παγκόσμια εξουσία;

11.6 Ο μεγαλύτερος κίνδυνος!!!

(Για να γίνει η κοινωνική οικονομία διακόσμηση του παλιού κόσμου).

Όσο το παλιό οικονομικό μοντέλο ανακυκλώνετε , τόσο θα προσπαθεί να:

- ενσωματώσει την κοινωνική οικονομία ως “καλό του πρόσωπο”,
- τη χρησιμοποιήσει ως άλλοθι βιωσιμότητας,
- τη μετατρέψει σε συμπλήρωμα ανισότητας.

Ο κίνδυνος του μέλλοντος δεν είναι μόνο η καταστολή.

Είναι και η **αφομοίωση**.

Το κρίσιμο ερώτημα:

Θα αλλάξουμε το σύστημα ή θα το κάνουμε απλώς πιο ανεκτό;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 11

Η κοινωνική οικονομία δεν είναι συνταγή. Είναι **στάση απέναντι στη ζωή, την εργασία και την εξουσία**.

Στον 21ο αιώνα:

- η τεχνολογία μπορεί να γίνει εργαλείο χειραφέτησης ή μηχανισμός ελέγχου,
- το κλίμα μπορεί να γίνει αφορμή συνεργασίας ή πεδίο πολέμου,
- οι κοινότητες μπορεί να ξαναγεννηθούν ή να διαλυθούν οριστικά.

Τίποτα από αυτά δεν είναι ουδέτερο.

Η κοινωνική οικονομία δεν υπόσχεται ότι θα σώσει τον κόσμο. Υπόσχεται κάτι πιο τίμιο και πιο δύσκολο:

ότι μπορούμε να πάρουμε ξανά την ευθύνη της ζωής μας στα χέρια μας, συλλογικά.

Και έτσι το βιβλίο κλείνει με το ίδιο ερώτημα με το οποίο άρχισε — πιο ώριμο, πιο βαρύ, πιο καθαρό:

η οικονομία θα συνεχίσει να κυβερνά τη ζωή ή θα αποφασίσουμε επιτέλους να τη θέσουμε στην υπηρεσία της;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τι μένει όταν κλείσει το βιβλίο

Φτάνοντας στο τέλος αυτού του βιβλίου, δεν υπάρχει αίσθηση ολοκλήρωσης. Υπάρχει αίσθηση ευθύνης.

Γιατί η κοινωνική οικονομία δεν είναι κάτι που “έμαθες”. Είναι κάτι που:

- ή θα το ζήσεις,
- ή δεν θα υπάρξει για σένα ποτέ πραγματικά.

Σε αυτές τις σελίδες είδαμε ότι:

- η κοινωνική οικονομία δεν είναι φιλανθρωπία,
- δεν είναι μάρκετινγκ,
- δεν είναι υποκατάστατο κράτους,
- δεν είναι διακόσμηση του συστήματος.

Είναι **σύγκρουση με την ιδέα ότι λίγοι πρέπει να αποφασίζουν για τους πολλούς.**

Είδαμε ότι:

- μπορεί να υπάρξει εργασία χωρίς αφεντικό, επιχείρηση χωρίς μετόχους,
- ενέργεια χωρίς ολιγοπώλια, κοινότητα χωρίς αποκλεισμούς.

Όχι χωρίς δυσκολίες. Όχι χωρίς αντιφάσεις. Αλλά υπαρκτά.

Και φτάσαμε στο μέλλον, εκεί όπου:

- η τεχνολογία γίνεται είτε εργαλείο ελευθερίας είτε εργαλείο ελέγχου,
- το κλίμα γίνεται είτε πεδίο συνεργασίας είτε πεδίο κοινωνικής σύγκρουσης,
- οι κοινότητες είτε αναγεννιούνται είτε διαλύονται οριστικά.

Τίποτα από αυτά δεν είναι ουδέτερο.

Αν αυτό το βιβλίο αφήνει πίσω του ένα μόνο ερώτημα, αυτό είναι το πιο απλό και το πιο επικίνδυνο:

θα συνεχίσουμε να ζούμε μέσα σε μια οικονομία που δεν ελέγχουμε ή θα τολμήσουμε να τη χτίσουμε ξανά από την αρχή;

Η κοινωνική οικονομία δεν υπόσχεται εύκολη ζωή. Υπόσχεται όμως κάτι πιο σπάνιο:

να μη ζούμε μόνο για να αντέχουμε – αλλά για να συνδιαμορφώνουμε.

Και αυτό, τελικά, είναι το μόνο αληθινό νόημα της οικονομίας.